

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра пасторального богослов'я

Магістерська робота

ПАСТОРАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА
ПІД ЧАС ПІДПІЛЛЯ (1946-1989)
НА ОСНОВІ ДОКУМЕНТУ ПАТРІАРХА ЙОСИФА СЛПОВОГО
«ГОЛОВНІ ПРАВИЛА СУЧАСНОГО ДУШПАСТИРСТВА»

Студент 6-го курсу: Андрій Помірко
Науковий керівник: о. Михайло Лесів
доктор східнохристиянського богослов'я
Рецензент: о. Богдан Грушевський
доктор пасторального богослов'я

Львів 2021

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ІНСТРУКЦІЇ «ГОЛОВНІ ПРАВИЛА СУЧАСНО ДУШПАСТИРСТВА».....	10
1.1. УГКЦ під час першої радянської окупації 1939-1941 рр.	10
1.2. Архиепархіальні собори 1940 і 1941 рр.	18
1.3. «Головні правила сучасного душпастирства» – основа душпастирської діяльності греко-католицького духовенства під час репресій.....	22
РОЗДІЛ 2. ТАЇНСТВО СВЯЩЕНСТВА ТА ЗВЕРШЕННЯ БОЖЕСТВЕННОЇ ЛІТУРГІЇ У ПЕРІОД ЗАБОРОНИ УГКЦ (1946-1989).....	31
2.1. Греко-католицьке духовенство в умовах радянського переслідування	31
2.2. Таїнство Пресвятої Євхаристії – центр літургійного-молитовного життя..	41
РОЗДІЛ 3. УДІЛЕННЯ СВЯТИХ ТАЇНСТВ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ.....	52
3.1. Таїнства Хрещення та Миропомазання	53
3.2. Таїнства Покаяння та Єливопомазання.....	61
3.3. Таїнство Подружжя.....	68
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	82

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

«Головні правила» – «Головні правила сучасного душпастирства»

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

РПЦ – Російська Православна Церква

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

РНК – Рада народних комісарів

РСРК – Рада в справах релігійних культів

МДБ – Міністерство державної безпеки

КДБ – Комітет державної безпеки

ВТТ – Виправно-трудоий табір

ГУЛАГ – Головне управління виправно-трудоих таборів

ОУН – Організація українських націоналістів

ЗАГС – Орган запису актів громадського стану

ВЛКСМ – Всесоюзний лєнінський комуністичний союз молоді, або комсомол
(скорочення від Комуністичний союз молоді)

ЗМІ – Засоби масової комунікації

ЧСВВ – Чин Святого Василя Великого

ЧНІ – Чин Найсвятішого Ізбавителя

ТІ – Товариство Ісуса

єп. – єпископ

о. – отець

ред. – редактор

упор. – упорядник

Див. – дивитися

поч. – початок

кін. – кінець

сер. – середина

ст. – століття

р. – рік

рр. – роки

Т. – том

с. – село

ВСТУП

Для Української Греко-Католицької Церкви починаючи від 1939 р., коли радянський режим окупував територію Галичини, а також друга половина ХХ ст., характеризується періодом переслідування та виживання в умовах атеїстичної системи. У цьому проміжку історії можна зустріти чимало прикладів вірності та героїзму греко-католицького духовенства та вірних. Не зважаючи на те, що під час першої радянської окупації у 1939-1941 рр. партійне керівництво ще відкрито не забороняло легальне існування УГКЦ, проте вже проявлялися випадки її дискримінації. Це виявлялося через націоналізацію церковного майна (зокрема храмів) і вороже ставлення до духовенства та монашества. З огляду на це, греко-католицькі священники змушені були пристосуватися до нових реалій часу для того, щоб і надалі могли звершувати богослужіння, проте вже у надзвичайних обставинах, які тривали аж до легалізації УГКЦ. Для того, щоб ці богослужіння могли відбуватися, була потреба у документі, який регулював би спосіб звершення Божественних Літургій або уділення Святих Таїнств при відсутності звичних обставин для храму.

Для того, щоб зрозуміти нові методи душпастирства в умовах переслідування, потрібно проаналізувати практичну інструкцію «Головні правила сучасного душпастирства», яка була видана тиражем 1000 примірників у м. Збараж Тернопільської області (1941). Митрополит Йосиф Сліпий, відчуваючи небезпеку для Церкви через непевну передвоєнну політичну ситуацію в Радянській Україні, укладає норми душпастирства в надзвичайних обставинах. Ці норми він базував на моральному богослов'ї та церковному праві і намагався їх застосувати в душпастирській практиці тогочасного духовенства.

Положення документу готували греко-католицьке духовенство до можливого служіння в надзвичайних обставинах, яке у швидкому часі стало реальністю. У своєму документі він чітко зазначає фундаментальний принцип душпастирства в надзвичайних умовах: «Воєнні часи і ще більше нинішні

умовини ставлять до душпастиря інші вимоги. [...]. Сучасне душпастирство вертає під деяким оглядом до первісних часів християнства, у яких провідна думка: “Спаси душі”, висувалася наперед у цілій свої гостроті, а все інше уступало на другий плян»¹.

У «Головних правилах» зазначені мінімальні вимоги щодо уділення кожного Святого Таїнства в надзвичайних обставинах. З огляду на важливість та актуальність положень цього документу для душпастирства під час катакомбного періоду УГКЦ, у нашому дослідженні будемо намагатися проаналізувати ці положення та на окремих прикладах підпільного душпастирства подивитися на способи їхнього застосування.

Актуальність цієї праці складається з двох аспектів. Перший аспект пов'язаний з дослідженням практичного душпастирського богослов'я для греко-католицького духовенства під час надзвичайних обставин, яке зазначене в практичній інструкції «Головні правила сучасного душпастирства». З огляду на те, що цей документ є мало досліджений, цікаво є проаналізувати історичні та богословські моменти цієї інструкції. Адже «Головні правила» були відповіддю на нові обставини для УГКЦ внаслідок радянських переслідувань не лише під час першої радянської окупації Галичини (1939-1941), але також протягом усього періоду підпілля (1939-1989). Внаслідок цих переслідувань «класичні методи душпастирства» перестали працювати, тому греко-католицькі священники змушені були пристосовуватися до нового способу душпастирства. Тому цікаво є дослідити дух «нестандартного душпастирства» та пропозиції, які Церква пропонувала дотримуватися у надзвичайних обставинах.

Сьогодні світова спільнота зустрілася з викликом інфекційної хвороби, яка певним чином також створює надзвичайні умови для сучасного душпастирства, оскільки вимагає модифікування богослужіння відповідно до карантинних норм. До прикладу, ми закликаємо вірних до участі в богослужінні не в храмі, а через ЗМІ. Тому інший аспект цієї праці полягає у спостереженні за тим, як УГКЦ діяла

¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*. Збараж 1941, 3.

та відповідає на конкретні історичні обставини, зокрема під час катакомбного періоду (1946-1989). Допоміжним у цьому аспекті буде документ Митрополита Йосифа Сліпого «Головні правила сучасного душпастирства», який був основою формування літургійно-обрядової ментальності підпільного греко-католицького духовенства.

Метою є аналіз приписів Йосифа Сліпого щодо важності уділення кожного Святого Таїнства у надзвичайних обставинах та на окремих прикладах представити труднощі греко-католицького духовенства в реалізації цих душпастирських настанов під час катакомбного періоду УГКЦ.

Завдання дослідження:

1. Критично проаналізувати радянську політику терору на території Галичини протягом 1939-1941 рр.;
2. Дослідити історичне підґрунтя виникнення практичної інструкції «Головні правила сучасного душпастирства»;
3. Проаналізувати і висвітлити канонічні, літургійні та душпастирські настанови Митрополита Йосифа Сліпого до греко-католицького духовенства у надзвичайних умовах;
4. На окремих прикладах із підпільного досвіду УГКЦ представити дотримання або проблематичність виконання приписів Йосифа Сліпого тогочасним духовенством.

Об'єктом дослідження є специфіка літургійного життя УГКЦ, а також церковно-душпастирська діяльність духовенства в умовах нелегального існування в атеїстичній системі СРСР.

Предметом дослідження є літургійні, канонічні та душпастирські приписи Митрополита Йосифа Сліпого, які зазначені в «*Головних правилах сучасного душпастирства*».

У процесі дослідження будуть застосовуватися такі **методи** як: аналіз, історико-критичний, описовий, порівняння та узагальнення.

Огляд основних джерел:

У праці фундаментальним документом дослідження були *«Головні правила сучасного душпастирства»* авторства Митрополита Йосифа Сліпого в яких окреслено норми душпастирської діяльності та форми уділення Святих Таїнств в умовах переслідування.

Для порівняльного аналізу норм практичної інструкції з прикладами підпільного душпастирства, фундаментальними джерелами були монографії Івана Говери *«Підпільна Літургія»* та *«Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві»*. Також важливим джерелом для нашого дослідження були *«Спомини»* Йосифа Сліпого в яких висвітлюється літургійне життя в умовах ув'язнення та інші моменти, які пов'язані катакомбною УГКЦ.

Варто звернути увагу на монографії українського історика Володимира Сергійчука *«Нескорена Церква»* та *«Ліквідація УГКЦ (1939-1945). Документи радянських органів державної безпеки. Том I»* в яких містяться архівні матеріалів СБУ, які представляють життя і діяльність підпільного греко-католицького духовенства.

Також архівні документи, які опубліковані у збірнику *«Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987»*, де фігурує особа Митрополита Йосифа Сліпого також була важливою для нашого дослідження. Крім того, було використано працю Кирила Королевського *«Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944)»*, яка присвячена особі Митрополита Андрея Шептицького.

Для ознайомлення із проведенням архиєпархіальних соборів у 1940 і 1941 роках важливим джерелом була праця єпископа Михаїла Гринчишина *«Діяння і постанови Львівських архиєпархіальних соборів 1940-1944 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького»*, а також монографія Августина Баб'яка *«Протоколи засідань Львівських архиєпархіальних соборів 1940-1944 рр.»*.

Варто виокремити працю Наталі Шліхти *«Церква тих, хто вижив»*, оскільки в ній порушується питання співжиття церковної та державної сфер у Радянській Україні в період з середини 1940-х до початку 1970-х рр.. Статті з церковної історії, які опубліковані у наукових збірниках *«Ковчег»* (I,III,VII,VIII), також багатогранно висвітлюють питання пов'язані з катакомбною УГКЦ. Особливої уваги потребує *«Ковчег»* (VII), який представляє історичне підґрунтя практичної інструкції та *Ковчег* (I) в якому міститься аналіз підпільного душпастирства протягом катакомбного періоду.

Структура роботи. Робота побудована за тематичним принципом і складається із вступу, трьох розділів, висновків, використаних джерел і літератури.

У першому розділі *«Історичні передумови виникнення практичної інструкції “Головні правила сучасного душпастирства”»* буде досліджено історичне тло практичної інструкції та описано антирелігійну політику радянської влади від час першої окупації Галичини як основний фактор виникнення цього документу.

У другому розділі *«Таїнство священства та звершення Божественної Літургії в період заборони УГКЦ (1946-1989)»* проаналізуємо вказівки Митрополита Йосифа Сліпого щодо канонічного творення парафій, відмовляння Часослову та можливого прийняття православних священнослужителів або вірних до підпільної УГКЦ. Також представимо специфіку звершення Божественної Літургії в надзвичайних обставинах.

У третьому розділі *«Особливості уділення Святих Таїнств у надзвичайних умовах»* буде проаналізовано норми звершення Святих Таїнств таких як: Хрещення, Миропомазання, Покаяння, Подружжя та Єлеопомазання. Найбільшу увагу буде зосереджено на приписах щодо форми і матерії Таїнств та на повноваженнях щодо їхнього уділення у надзвичайних обставинах. Також буде висвітлено їхній вплив на літургійний досвід катакомбної УГКЦ.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ
ПРАКТИЧНОЇ ІНСТРУКЦІЇ
«ГОЛОВНІ ПРАВИЛА СУЧАСНОГО ДУШПАСТИРСТВА»

1.1. УГКЦ під час першої радянської окупації 1939-1941 рр.

Українська Греко-Католицька Церква та її духовенство мали великий авторитет серед вірних на території Галичини, оскільки відігравали важливу роль в національному та суспільно-політичному житті краю. Греко-католицькі священики підтримували самостійницькі рухи, які допомагали народу усвідомлювати свою національну ідентичність. Більшовицькому режиму, який восени 1939 р. окупував територію Галичини, не подобалася громадська та релігійна діяльність УГКЦ. Вона була перешкодою для повноцінного володіння західноукраїнськими землями, тому радянські каральні органи впродовж 1939-1941 рр. здійснювали репресії, арешти і заслання духовенства та вірних цієї Церкви. Також на греко-католицьких єпископів та священиків було заведено карні справи, цілодобові нагляди, а найближче оточення ієрархів намагалися завербувати на «донощиків». Більшовицька влада вдавалася не тільки до вчинення репресій відносно представників духовенства, але мала на меті «знищити» УГКЦ.

Згідно витягу доповідної записки НКВС УРСР до НКВС СРСР про релігійні конфесії у західних областях України, від 10 квітня 1940 р., було встановлено, що на території Західної України було три основні церковні конфесії: римо-католицька (об'єднувала лише вірних польської національності), греко-католицька та православна¹. Греко-католицька конфесія у своїй структурі мала три єпархії: Львівську, Станіславівську та Перемиську, які утворювали Галицьку митрополію².

¹ Сергійчук В. (ред.). *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. Т. 1.* Київ 2006, 72.

² Яроцький П. (ред.). *Історія релігії в Україні. Католицизм. Т. 4.* Київ 2001, 430.

Главою Української Греко-Католицької Церкви був Митрополит Андрей Шептицький, який перебував в єдності з Римським Архієреєм³. Станом на 1938-1939 рр. структура Львівської архієпархії, яку очолював Митрополит Андрей, була наступною: 1267 парафій, 1308 церков і каплиць, 1032 священників, 50 монастирів, 280 семінаристів, 1,3 млн. вірних⁴. Також вона поділялася на 54 деканати, які входили до п'яти протопресвітератів: Галицького, Золочівського, Львівського, Стрийського та Тернопільського⁵.

У Перемиській єпархії єпископом був Йосафат Коциловський, а її структура була: 54 деканати, 767 парафій, 1268 церков і каплиць, 744 священників, 66 монастирів, 108 семінаристів, 1,3 млн. вірних⁶. Станіславська єпархія перебувала під юрисдикцією єпископа-ординарія Григорія Хомишина. Вона була третьою за величиною у Галицькій митрополії УГКЦ з адміністративним поділом: 20 деканатів, 419 парафій, 896 церков і каплиць, 503 священників, 8 монастирів, 1 млн. вірних⁷.

Греко-католицькі священники здійснювали своє служіння в навчальних закладах, культурно-просвітницьких організаціях, українських кооперативах та пресі. З огляду на це, вони мали значний вплив на громадські процеси на теренах Галичини. Великий авторитет УГКЦ серед вірних давав їй можливість оцінки соціального устрою краю, а також аналізу або навіть засудження політичної діяльності партійних представників згідно моральних та релігійних норм⁸. Митрополит Андрей Шептицький прагнув єдності «Христової Церкви» та намагався формувати українське суспільство на основі загальнолюдських принципів: захисті християнських родин, розвитку національної культури та мови, гармонійному поєднанні державотворчих ідей з релігійними засадами.

³ Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки, 72.

⁴ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*. Львів 2005, 24-25.

⁵ Стоцький Я. *Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989)*. Тернопіль 2003, 26.

⁶ Франко П. *Репресоване духовенство УГКЦ*. Львів 2008, 285.

⁷ Федорів Ю. *Історія Церкви в Україні*. Люблін 1991, 281.

⁸ Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали. 1941-1944 рр.* Київ 2003, 201.

Ці принципи повинні були зміцнити та об'єднати українців в незалежності від їхньої політичної орієнтації⁹. Отже, діяльність греко-католицького духовенства була спрямована на розвиток українського руху, проте єпископ Григорій Хомишин вважав, що така орієнтація є небезпечною для Церкви. Він застерігав, що українці, які проживають на теренах Галичини, не мають жодних шансів, щоб здобути незалежність, а можуть лише входити до складу Польщі або СРСР¹⁰.

Ієрархія УГКЦ намагалася притримуватися одностайності у вирішеннях важливих церковних та народних проблем. Відмінності торкалися здебільшого обрядових питань. Митрополит Андрей Шептицький більше схилявся до візантійського обряду, в той час, як єпископи Григорій Хомишин та Йосафат Коциловський у своїх єпархіях до латинського обряду¹¹. Вони започаткували систему літургійних реформ та богослужбових практик, розповсюджували католицьку літературу. Ці єпископи вважали, що такі латинські практики як: «травневі, марійські та червневі до Ісусового Серця молебні, вервиці, хресні дороги, Святі Години, будуть корисними для Церкви і народу»¹². Також владика Григорій Хомишин запровадив у своїй єпархії celibat для молодих священиків та використовував григоріанський церковний календар¹³, а Митрополит Андрей користувався візантійським календарем¹⁴. Незважаючи на певні обрядові та суспільно-політичні суперечності, УГКЦ залишалася національно зорієнтованою. Греко-католицькі священики на території Галичини виконували не лише роль духовних провідників, які застерігали народ від поглядів інших релігійних конфесій, але також і від впливу антиукраїнського середовища.

⁹ Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали. 1941-1944 рр., 201.

¹⁰ Історія релігії в Україні. Католицизм, 432.

¹¹ Історія релігії в Україні. Католицизм, 410.

¹² Там само, 410.

¹³ Історія релігії в Україні. Католицизм, 432.

¹⁴ Візантійський календар – це календар Східної Римської імперії, який офіційно був затверджений імператором Василем II в 988 році та використовувався до 1453 р. (падіння імперії). Він співпадав з юліанським календарем, відмінними були лише назви місяців, переведені з латині на грецьку мову. Першим днем року було 1 вересня.

Перед початком Другої світової війни, греко-католицьке духовенство намагалося активно сприяло національному, культурному та релігійному вихованню молоді. УГКЦ здійснювала добродійну діяльність, намагалася турбуватися про збереження і розвиток культурно-національної спадщини та сприяти розвитку книгодрукування. Також станом на 1939 р. до церковної структури УГКЦ в Галичині входила Львівська Богословська Академія¹⁵. Церква, яку очолював Митрополит Андрей Шептицький, через своє душпастирське служіння намагалася допомагати українському суспільству виконувати морально-виховні завдання, які ставилися перед українським суспільством. УГКЦ на території Галичини володіла великою кількістю будинків, які були передбачені для культурного призначення, друкарнями, книгарнями та бібліотеками. За рахунок власних коштів вона намагалася підтримувати широку мережу різних церковних братств та релігійних товариств. Греко-католицькі священики приймали активну участь у масових культурно-просвітницьких організаціях Галичини таких як: «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Пласт», «Луг»¹⁶. Також вона намагалася помагати у формуванні національних організацій, які були пов'язані із банківсько-економічною та господарсько-виробничою галузями, сприяти розвитку музейних структур, підтримувала освіту, займалася благодійництвом та меценатством¹⁷.

Також важливе значення у розбудові УГКЦ відіграло монашество. Митрополит Шептицький у періоді 1920-1926 рр. довірив Чину Святого Василя Великого опікуватися Львівською духовною семінарією¹⁸. Ченці-василіани, здобували освіту в європейських університетах, тому вони були викладачами не тільки в семінарії, але і в навчальних монастирських закладах та державних

¹⁵ Пащенко В. *Греко-католики в Україні*. Полтава 2002, 17.

¹⁶ Марчук В. *Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.* Івано-Франківськ. 2004, 237.

¹⁷ Там само, 237.

¹⁸ Пристай М. *Львівська греко-католицька духовна семінарія 1783-1945*. Львів 2003, 327.

школах. Особливою діяльністю монахів ЧСВВ було провадження місій та реколекцій, до початку Другої світової війни вони провели 500 місій та 3000 реколекцій¹⁹. Станом на 1939 р. спільнота василіан була 157 ченців та 133 новиків у 22 монастирях²⁰. Жіночими середньоосвітніми закладами (фаховими школами, гімназіями) здебільшого опікувалися сестри василіанки. Згромадження сестер василіанок виступало за захист українських сиріт, тому вони також займалися введенням сирітських притулків та дитячих садочків (захоронок)²¹. Митрополит Андрей на території Галичини розгорнув діяльність жіночих згромаджень таких як: сестри-служебниці, мирносиці, вікентійки, св. Йосифа, св. Йосафата²².

Важливу роль в оновленні релігійного життя українців відіграло згромадження святого Теодора Студита, яке дотримувалося суворих правил східного монашества. У 1939 р. до складу згромадження входило 6 монастирів та 205 монахів²³. Також, на території Галичини, проповідницькою діяльністю славився Чин Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ) (східна гілка ордену редемтористів), яких на 1939 р. було 102 ченці²⁴. Їхня активна місійна діяльність пробудила багатьох галичан до релігійного та національного життя. Отже, монаші Чини та Згромадження сприяли релігійному та моральному розвитку краю. Своєю діяльністю вони підтримували народні, середні та фахові школи, заснували дитячі садочки та сиротинці, здійснювали місіонерську діяльність, і таким чином відігравали важливу соціальну та виховну функцію серед українського суспільства.

Здійсненню греко-католицьким духовенством широкого спектру соціального та просвітницького служіння серед своїх вірних сприяли дві важливі тогочасні обставини. Перша пов'язана з нечіткою політичною ситуацією на

¹⁹ Патрило І. *Нарис історії Галицької Провінції. Записки ЧСВВ*. Рим 1982, 94-95.

²⁰ Патрило І. *Нарис історії Галицької Провінції. Записки ЧСВВ*, 94-95.

²¹ Цьорох С. *Погляд на історію та виховну діяльність сестер василіанок*. Львів 1964, 151.

²² *Історія релігії в Україні. Католицизм*, 407

²³ Там само, 407.

²⁴ Там само, 407.

Галичині в наслідок вибуху Другої світової війни, а інша із суспільним авторитетом Митрополита Андрея Шептицького, тому: «радянські провідники розуміли, що арешт Митрополита ще більше поглибив би кризу у Західній Україні і радянський уряд зустрівся б із протестним рухом і невідомо, чи радянські окупанти надовго б затримались»²⁵.

Першими конкретними заходами радянської влади проти УГКЦ стали події 26-28 жовтня 1939 р., коли відбулися Народні збори Західної України, які мали засвідчити приєднання Західної України до УРСР. На цих зборах було проголошено декларацію і постанови, які конфісковували церковні та монастирські землі²⁶. Також з огляду на те, що Ватикан, як уособлення католицького, західного світу, в офіційній комуністичній ідеології вважався запеклим ворогом Радянського Союзу, єдність УГКЦ з Римським Престолом викликала небезпеку для партійного керівництва. Крім цього, греко-католицьке духовенство, було перешкодою на шляху русифікації місцевого українського суспільства та радянзації території Західної України. Як наслідок, стала зрозумілою антицерковна політика представників радянської влади, яка спрямовувалася з метою знищення ідейних основ УГКЦ та її впливу на західноукраїнське суспільство²⁷.

У 1939 р. радянська влада після утвердження своєї влади на західноукраїнських землях, відкрито розпочала посилювати тиск на УГКЦ. Греко-католицьке духовенство було позбавлене громадянських прав, позбавлялося права брати участь у виборах, в порівнянні із представниками інших трудових категорій вони оподатковувалися в п'ятиразовому розмірі, їх відносили до категорії «нетрудовий елемент». Священикам категорично заборонялося спілкуватися та здійснювати душпастирське служіння між

²⁵ Терещук Г. Чому для російських і німецьких окупантів постать митрополита Шептицького була небезпечною?// radiosvoboda.org (15.05.2020).

²⁶ Іванов В. *Історія держави і права України*. Київ 2003, 93.

²⁷ Ленчик В. *Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий*. Львів 2004, 64.

віруючими, які перебували в лікарнях та тюрмах. Їх почали звинувачувати у ворожому ставленні до приєднання західноукраїнських земель до УРСР²⁸.

У грудні 1939 р., львівське НКВС завело агентурну справу «Ходячие», до якої потрапили: Митрополит Андрей Шептицький, єпископ Йосип Сліпий, єпископи Іван Бучко і Микита Будка, прелати Олександр Ковальський та Леонтій Куницький, Климентій Шептицький, канонік Василь Лаба, та інші священники – усього 50 осіб²⁹. Паралельно із справою «Ходячие» у Станіславівській єпархії з листопада 1939 р. була заведена ще одна агентурна справа проти греко-католицького духовенства під назвою «Чума». До цієї справи відносили 20 осіб на чолі з єпископами Григорієм Хомишином та Іваном Лятишевським³⁰. Таким чином розпочався спланований та організований наступ на УГКЦ.

Тоталітарний режим намагався поступово витіснити УГКЦ з навчально-виховного процесу. У школах знімали хрести та образи святих, заборонили викладання релігії, скасували спільну молитву, яку відмовляли учні перед та після уроків, і почали нав'язувати та втягувати молодь до комуністичних організацій таких як: «жовтенята», «піонери» та комсомол³¹. Шкільні підручники переписувалися новою владою, щоб наповнити їх комуністичною та антирелігійною пропагандою, оскільки для них важливішим була ідеологічна спрямованість, а не якість освіти³².

Кожному вчителеві було доручено поширення антирелігійної пропаганди в своєму класі, а одного представника із вчительського складу зобов'язували вести антирелігійний гурток. Під час святкування великих релігійних свят чи неділі більшовики паралельно організовували святкування із танцями до яких насильно залучали молодь і водночас стежили чи вона перебуває у ці дні в

²⁸ Зінкевич О. (ред.). *Мартирологія українських церков. Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України Т. II*. Торонто 1985, 59-61.

²⁹ Білас В. *Агентурна справа «Ходячие». НКВС проти УГКЦ* // istpravda.com.ua (15.05.2020).

³⁰ Скакун Р. «*Сторож братові своєму*»: *агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939–1941 роках* // *Ковчег VIII* (2018), 133.

³¹ Франко П. *Репресоване духовенство УГКЦ*, 32.

³² Поліковська Ю. *Шкільництво в Галичині під час радянської окупації 1939-1941 рр.* // territoryterror.org.ua (15.04.2020).

школі³³. Строгий нагляд супроводжував також і вчителів, оскільки стежили чи вони не відвідують богослужіння, тому для того, щоб помолитися в храмі, вони були змушені приходити до нього раннім ранком або йти в інше село. Більшовики вдавалися навіть до такого методу контролю, що фотографували тих, хто виходив із храмів, щоб пізніше мати безперечні доказати провини³⁴. Партійне керівництво внаслідок політики радянізації території Галичини протягом 1939-1941 рр., «практично витіснило Церкву із офіційного суспільного життя, позбавивши її важливих соціальних функцій: виховання, добротності, фінансово-господарської діяльності»³⁵.

Відповідно до постанови Ради Народних Комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки (РНК УРСР) ліквідовувалися метрикальні книги, що стало великим викликом для Церкви. Цією постановою радянська влада хотіла зневажити Святі Таїнства, особливо Хрещення і Подружжя, а на взамін вводила цивільні шлюби. Українське суспільство не визнавало такі шлюби і продовжувало вінчатися в храмах³⁶.

Отже, з першим приходом радянської влади у вересні 1939 р. та дворічною окупацією західноукраїнських земель до початку німецько-радянської війни, вона не мала значного успіху в напрямку ліквідації УГКЦ. Для боротьби з духовенством та вірними цієї Церкви залучалися репресивні органи, які здійснювали шантажі та репресії. Внаслідок політики радянізації та антирелігійної пропаганди, партійно-тоталітарній владі вдавалися часткові успіхи в питанні впровадження комуністичної ідеології. Незважаючи на ці успіхи, їм не вдалося підірвати авторитет УГКЦ та встановити контроль над нею.

³³ Франко П. *Репресоване духовенство УГКЦ*, 33.

³⁴ Франко П. *Репресоване духовенство УГКЦ*, 33.

³⁵ Марчук В. *Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст.*, 204.

³⁶ Баран С. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*. Мюнхен 1947, 112.

1.2. Архиепархіальні собори 1940 і 1941 рр.

Радянська влада з перших днів свого панування на теренах Галичини, від другої половини вересня 1939 р. до кінця червня 1941 р., відразу прагнула втілити свої ідеологічні завдання формуючи поміж суспільства Західної України комуністичний світогляд. Встановлюючи новий лад на західноукраїнських землях, партійне керівництво почало вводити обмеження щодо релігійного життя:

Одержавлення релігійних видавництв та їх обладнання; заборона друку церковних газет та журналів; націоналізація освітніх закладів; заборона викладання релігії у школах; заборона діяльності церковних та мирянських братств, товариств і організацій; націоналізація єпархіального та парафіяльного майна, часто з позбавленням парохів права проживати в парафіяльному будинку; припинення виплат священикам³⁷.

Вони усвідомлювали, яку важливу роль відіграє релігія для галичан, тому в їхньому баченні Церква виступала духовним центром українського опору радянській владі та не вписувалися до більшовицької системи. Політика «войовничого атеїзму» була спрямована проти традиційного релігійного життя, яка спричиняла проблеми у провадженні душпастирської діяльності серед вірних³⁸. З огляду на це, греко-католицьке духовенство писало протести до радянської влади в яких засуджували дії влади, оскільки окрім психологічного тиску, на початку 1940 р. почалися арешти греко-католицького духовенства, їхніх родин та активних мирян³⁹. Відсутність будь-якої відповіді від державної влади на заклики духовенства і суспільства проти подальшого ведення політики «войовничого атеїзму», змусили Митрополита Андрея Шептицького започатковувати щорічні Архиепархіальні собори⁴⁰.

³⁷ Прах Б. *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939-1989): знищення структур і доля духовенства* // Прах Б. *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Т. 1. Біографічні нариси (1939-1989)*. Львів 2015, 11.

³⁸ Бабенко Л. *Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади* // uamoderna.com (15.06.2020).

³⁹ Прах Б. *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939-1989): знищення структур і доля духовенства*, 12.

⁴⁰ Генік Л. *Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни* // *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 4 (2012) 131.

Для участі в цих соборах Митрополит Андрей запрошував все духовенство Львівської архієпархії, оскільки: «Ніхто більше від вас самих, всечесні отці, не може знати, які в нашому народі є недостатки і пороки, і якими дорогами можна ті пороки усунути. [...]. Не раз в справуванні Св. Тайн, проповіданні Слова Божого, в завідуванні парохіями вкрадаються якісь надужиття, які треба ствердити і поправити»⁴¹. Під час засідань Львівських Архієпархіальних соборів могли бути священнослужителі з інших єпархій⁴². Окрім парафіяльних священиків, він закликав взяти участь у сесіях соборів настоятелів монаших чинів таких як: оо. Василян (ЧСВВ), Редемтористів (ЧНІ) та студитів⁴³. Хоча єпархіальне законодавство не торкалося уставів монаших спільнот, проте Митрополит заохочував їх до присутності, щоб вони також були ознайомлені положеннями декретів, які приймалися з метою відповіді на тогочасні виклики для Церкви⁴⁴.

Засідання підготовчої комісії проходили у Митрополичих палатах, де відбувалося обговорення важливих питань, які мали розглядатися на сесіях соборів та укладався регламент засідань⁴⁵. Ця комісія також у письмовому вигляді отримувала пропозиції від духовенства, які потрібно було розглянути та врахувати під час впорядкування перебігу соборів⁴⁶. Підготовчі зібрання не були численними, оскільки ця комісія здебільшого складалася із професорів Львівської Богословської Академії, представників єпископської ради та богословів⁴⁷. Згідно з розпорядження Митрополита Андрея Шептицького головою підготовчої комісії був єпископ-помічник Йосиф Сліпий⁴⁸, який навіть

⁴¹ Гринчишин М. (упор.). *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*. Вінніпег 1984, 3.

⁴² Баб'як А. *Вступне слово* // Баб'як А. (упор.). *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.* Львів 2000, 6.

⁴³ *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.*, 74.

⁴⁴ *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 5.

⁴⁵ Баб'як А. *Вступне слово*, 6.

⁴⁶ *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 32.

⁴⁷ Баб'як А. *Вступне слово*, 7.

⁴⁸ *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 32.

при відсутності Митрополита у зв'язку з поганим станом здоров'я провадив сесії соборів⁴⁹.

Перший Архиепархіальний собор відбувся 19 квітня 1940 р. у Львові⁵⁰, сесії відбувалися кожного четверга. Протягом проведення цього собору було видано 31 декрет⁵¹. Впродовж першої радянської окупації було проведено два собори: в 1940 та в 1941, проте завершення другого відбулося вже під час німецької окупації Галичини (1941-1944)⁵². Також цікавим моментом є те, що Митрополит Андрей при першій нагоді повідомляв Римський Престіл про перебіг соборів⁵³.

Головною темою архиепархіальних соборів був Декалог (Божий Закон), а відповідно декрети і постанови намагалися пристосовувати до щоденного побуту народу⁵⁴. У соборових дискусіях, Митрополит Андрей Шептицький проявляв «церковну демократію», оскільки давав можливість духовенству висловлювати свої пропозиції, однак остаточне прийняття рішень належало йому як єпископу-ординарію⁵⁵. На цих соборах було розглянуто перших три Божі Заповіді в яких безпосередньо говориться про богопочитання: «в тих трьох словах сума всього того, що голосять всі книги Божого об'явлення, закон, пророки, Євангеліє і апостольські письма, – синтез усіх прав Бога до людства і кожного з нас зокрема»⁵⁶. Тема Божого Закону була пов'язана з політичними обставинами в СРСР, оскільки партійна влада намагалася активно пропагувати в радянському суспільстві атеїзм. Це було доброю нагодою для того, щоб підтримати вірних та пригадати їм про необхідність дотримання Божих Заповідей у хвилинах випробувань⁵⁷. З огляду на це, особливу увагу під час

⁴⁹ *Протоколи засідань Львівських архиепархіальних соборів 1940-1944 рр.*, 126.

⁵⁰ Генік Л. *Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни*, 131.

⁵¹ Гринчишин М. *Введення* // Гринчишин М. *Діяння і постанови Львівських архиепархіальних соборів 1940-1943 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, I.

⁵² *Діяння і постанови Львівських архиепархіальних соборів 1940-1943 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 3.

⁵³ Баб'як А. *Вступне слово*, 7.

⁵⁴ Гринчишин М. *Введення*, I.

⁵⁵ Баб'як А. *Вступне слово*, 6.

⁵⁶ *Протоколи засідань Львівських архиепархіальних соборів 1940-1944 рр.*, 88.

⁵⁷ Баб'як А. *Вступне слово*, 7.

проведення сесій було зосереджено на: «християнській родині та молоді, її катехизації та формуванню християнського сумління. Священиків заохочувано до поглиблення своїх знань, особливо моральної теології, догматики та студіювання Святого Письма і отців Східної Церкви. Були порушені питання ролі та місії нашої Церкви»⁵⁸.

З огляду на обставини в якій опинилася УГКЦ та побоюваннями перед масовими репресіями, Митрополит Андрей Шептицький надав вказівку особисто повідомляти його у випадку виклику будь-якого священика до НКВС⁵⁹. Також Митрополит Андрей закликав греко-католицьке духовенство не брати активної участі в політичних процесах, пам'ятаючи, що: «їх завдання проповідувати Євангеліє і вести всіх людей спасіння»⁶⁰.

«Львівські Архиепархіальні відомості»⁶¹ були головним засобом комунікації між Митрополитом Андреем Шептицьким, духовенством та вірними, і якими могли передаватися рішення соборів. Через заборону друку будь-якої релігійної літератури та її конфіскації, «Львівські Архиепархіальні відомості» видавалися меншими накладами. Внаслідок цього, учасники сесій соборів змушені були вручну переписувати рішення та постанови: «Тому й не дивота, що навіть після кількох місяців текст наших Відомостей не дійшов ще до границь єпархії. Але так певно було за часів наших прадідів, коли не було ще ні телеграфів, ні пошти, ні залізних доріг, коли незначний друк, а папір рідкістю»⁶².

Кожний присутній на соборі повинен був передати постанови священикам з його околиці, які з певних причин не змогли бути присутніми і не були

⁵⁸ Баб'як А. *Вступне слово*, 8.

⁵⁹ Сергійчук В. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)*. Київ 2005, 11.

⁶⁰ *Діяння і постанови Львівських архиепархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 26.

⁶¹ «Львівські Архиепархіальні відомості» – часопис Митрополичого ординаріату УГКЦ у Львові. Видавався в період 1889-1944, але з перервою у 1940 р.. Часопис друкувався раз на місяць, або при потребі. Він виходив з метою повідомлення парафіяльного духовенства про адміністративно-організаційні розпорядження церковної влади. Цей часопис були зобов'язані передплачувати парафіяльні священики та катехити при школах усіх рівнів.

⁶² *Діяння і постанови Львівських архиепархіальних соборів 1940-1943 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 4.

ознайомлені із рішеннями собору⁶³. Однак Митрополит Андрей зазначав, що кожний священик був зобов'язаний хоча би один раз в році бути присутнім на сесії собору⁶⁴.

Внаслідок злочинних дій окупантів, мирне населення було деморалізоване і потребувало моральної допомоги. У листопаді 1941 р. Митрополит Андрей Шептицький відправив до Ватикану звіт про антирелігійну політику радянської влади. В цьому повідомленні зазначалося, що впродовж 1939-1941 рр. було «ув'язнено або замордовано 32-ох священників, а 33-ох депортовано до Сибіру. На 1267 парафіях залишилось лише 807 священників»⁶⁵. З огляду на це, цією підтримкою та допомогою стали рішення та постанови Архиепархіальних соборів, які проводилися не лише в період першої радянської окупації, але також і під час німецької окупації. Вони відігравали надзвичайно важливий характер, оскільки були донесені напряму до народу через священників, які були присутніми на соборах. Будучи ознайомленими з положеннями соборів, вони могли на проповідях і катехизаціях ділитися цією інформацією з своїми вірними⁶⁶.

1.3. «Головні правила сучасного душпастирства» – основа душпастирської діяльності греко-католицького духовенства під час репресій

Приписи, зазначені в даній інструкції, ґрунтувалися на надзвичайних повноваженнях, які Апостольський Престіл надав Митрополитові Андрею Шептицькому та підпорядкованому йому духовенству виключно на період переслідування⁶⁷. Він прагнув відновити церковну єдність між східними християнами, які проживали на теренах Російської імперії (згодом Радянського Союзу). У лютому 1908 р. папа Пій Х враховуючи унійні заходи Митрополита

⁶³ Генік Л. *Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни*, 131.

⁶⁴ *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-41-42-43 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*, 23.

⁶⁵ *Ліквідація УГКЦ* // territoryterror.org.ua (15.05.2020).

⁶⁶ Гринчишин М. *Введення*, I.

⁶⁷ Дацько І. (ред.). *Йосиф Сліпий. Спомини*. Львів-Рим 2014, 137.

іменував його апостольським адміністратором Кам'янець-Подільської єпархії і таємно надав йому «на всій території Російської імперії таку саму владу і делеговану юрисдикцію, яку звичайно мав маронітський патріарх на усьому просторі свого патріархату (від імені Апостольського Престолу)»⁶⁸. Внаслідок цих повноважень, Митрополит Андрей «міг обходитися без синоду й особисто вибирати російських єпископів»⁶⁹, а також інші повноваження:

Право призначати священників лише для місійної роботи і без урахування часових інтервалів; право одержувати привілеї, якими користувався Провінціал Товариства Ісуса в Галичині щодо духовної опіки над колишніми католиками східного обряду Підляшшя; “у несприятливих обставинах” дозвіл зберігати Святе Причастя в якнайкращий спосіб; право освячувати миро і антимінс не лише в Страсний четвер; право надавати священникам можливість звільняти за велінням совісти від усіх суто церковних законів; задовольнитися для слабо підготовлених вірних визнанням віри, яке включає лише нікейсько-константинопольський Символ із коротким висловом підлегості папі римському⁷⁰.

Папа Пій X у 1909, 1910 і 1914 рр. таємно поновив ці надзвичайні повноваження, які також були потвердженні Бенедиктом XV та Пієм XI⁷¹. 17 вересня 1939 р. – відбулася окупація Східної Польщі радянськими військами і як наслідок територія Галичини і Волині відійшла до СРСР. Цю подію Андрей Шептицький розцінював, як унікальну нагоду для праці з метою досягнення церковної єдності. У жовтні 1939 р., Митрополит Андрей відповідно до своїх повноважень наданих йому в лютому 1908 р. папою Пієм X, створює 4 екзархати: на Волині, Холмщині та Підляшші (екзархат очолив єпископ Микола Чарнецький), Білорусії (о. Антоній Неманцевіч, ТІ), Великої Росії та Сибіру (о. Климентій Шептицький), Великої України (Наддніпрянщини) (о. Йосиф Сліпий), які за своєю територією охоплювали всю територію Радянського Союзу⁷². Офіційним затвердженням цих екзархатів був лист кардинала Ежена Тіссерана (22 листопада 1941 року), в якому інформувалося,

⁶⁸ Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар // Ковчег VII* (2015), 421.

⁶⁹ Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944)*. Львів 2015, 246.

⁷⁰ Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944)*. 246-247.

⁷¹ Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944)*. 249.

⁷² *Йосиф Сліпий. Спомини*, 137.

що папа Пій XII потвердив створення екзархатів та екзархів, які були призначені Митрополитом Андреем та іменував його делегатом Апостольського Престолу⁷³.

Митрополит, думаючи, що із приходом радянської влади його заарештують та відчуваючи, що наближаються важкі часи для Церкви, послав о. Йосифа Кладочного⁷⁴ з листом, від 10 жовтня 1939 р., до Конгрегації Східних Церков із пропозицією іменувати о. Йосифа Сліпого як свого наступника та просить потвердити повноваження, які йому надав Пій X. Папа Пій XII після двох тижнів підтверджує надзвичайні повноваження Митрополита та іменує архиєпископа-крилошанина Львівської митрополичої капітули о. Йосифа Сліпого титулярним архиєпископом Серри та коад'ютором з правом наступництва на Галицькому митрополичому престолі⁷⁵.

Хіротонія відбулася 22 грудня 1939 р. в приватній каплиці Митрополита у зв'язку із його недугою, святителями були єпископи Никита Будка та Николай Чарнецький⁷⁶. Також свідками свячень були Климентій Шептицький, брат Митрополита, крилошани Львівської митрополичої капітули отці: Леонтій Куницький, Александр Ковальський, Роман Лободич та доктор Василь Лаба⁷⁷.

Документ Митрополита Йосифа Сліпого «Головні правила сучасного душпастирства» – це церковно-історична інструкція практичного застосування для греко-католицького духовенства, яка виникла в перший період радянської окупації західноукраїнських земель в 1939-1941 рр⁷⁸. Документ складається із 7 частин, які поділені на основі практичних вказівок із догматичного та морального богослов'я, а також із канонічного права. В інструкції містяться вказівки, які вказують на важливість церковних таїнств та повноваження для

⁷³ *Йосиф Сліпий. Спомини*, 137.

⁷⁴ Йосиф Кладочний (1906-1994) – священник Львівської архієпархії, родом із с. Нагірянки (Тернопільська область). У 1932 р. здобув докторат з богослов'я у Варшавському університеті, після цього вивчав археологію катакомб у Римі. З 1934 р. – капелан студентів та політичних в'язнів у 23 тюрмах Польщі та в концтаборі Береза Картузька, а в 1939 р. сам став в'язнем Берези Картузької, але з початком війни був звільнений. Наприкінці 1939 р. за дорученням митрополита Андрея Шептицького здійснив нелегальну поїздку до Риму і привіз дозвіл папи Пія XII висвятити Йосифа Сліпого на архиєпископа-коад'ютора.

⁷⁵ Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар*, 423.

⁷⁶ *Йосиф Сліпий. Спомини*, 136-137.

⁷⁷ *Йосиф Сліпий. Спомини*, 303.

⁷⁸ Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар*, 423.

їхнього уділення з «повновласти Апостольського Престола дані на випадок унеможливлених зносин зі своїм єпископом і заслання»⁷⁹.

Вперше із цими повноваженнями духовенство ознайомив таємно хіротонізований єпископ Йосиф Сліпий на Архиепархіальному соборі у 1941 р.. З огляду на актуальність цих повноважень, їхнє представлення було розділено на дві промови. Перша відбулася 23 травня на 14 сесії у присутності 88 отців, тривала півтори години⁸⁰. Друга промова відбулася 6 червня 1941 р. на 16 сесії, де було 85 отців⁸¹. Отримані від Папи Римського «надзвичайні повноваження», які було представлено греко-католицькому духовенству були розширені внаслідок конкретних обставин, які стосувалися тогочасної політичної ситуації в Галичині. Йосиф Сліпим опублікував їх під назвою «Головні правила сучасного душпастирства»⁸².

Документ містить 5 основних розділів в яких є детальне пояснення нововведень: «Святі Тайни», «Благословення і освячення», «Творення парохій і душпастирська праця», «Завваги до відправи молитвослова», «Випадки на часі». Також в ньому наводяться способи вирішення можливих проблемних випадків.

«Головні правила сучасного душпастирства» Митрополита Йосифа Сліпого слугували практичною інструкцією для греко-католицьких священників та надавали їм велику самостійність у душпастирському служінні, яке було зумовлене потребою опіки над віруючими в умовах переслідувань:

На випадок заслання, укривання перед переслідуванням, в утечі і у в'язниці, єпископи мають право дозволяти, щоб такі священники по совісти могли правити кожної години дня і без посту. Парохи не є обов'язані в такому положенні жертвувати за нарід. Інші священники можуть правити кожної години без заховання посту в неділі і свята, щоб вірним дати спромугу задосить учинити обов'язкові вислухання Служби Божої⁸³.

«Головні Правила» розглядали надзвичайні повноваження підпільного духовенства у двох площинах: відносно «нез'єдинених» (православних)

⁷⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 4.

⁸⁰ *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.*, 111.

⁸¹ *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.*, 122.

⁸² Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар*, 424.

⁸³ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 9.

віруючих, які появилися на теренах Галичини в 1939-1941 рр. з підрадянських територій та зверталися з духовними потребами до місцевих парохів (хрещення, сповідь, шлюб), а також з перспективи місійного служіння поза Галичиною, на території всього Радянського Союзу⁸⁴.

Підтвердженням того, що цей документ відіграв важливу роль для якої він призначався був той факт, що у 1943-1944 рр., усвідомлюючи можливе повторне повернення радянської влади до Галичини, священники Львівської архієпархії у митрополичих палатах на щочетвергових зустрічах активно обговорювали обрядові відмінностями між греко-католиками і православними, а також питання, які стосувалися церковної єдності. Ці обговорення були пов'язані із канонічною дисципліною, віровченням і релігійними практиками, які полягали в повноваженнях уділення «нез'єдиненим» Святих Таїнств, питаннями змішаних шлюбів та важності подружжя православних, якщо вони були зареєстроване лише в ЗАГСі. Також наголошувалося, які потрібно ставити тематичні акценти у проповідях та якими повинні бути умови прийняття православного духовенства до єдності з Римським Престолом⁸⁵.

Інструкція Йосифа Сліпого «Головні правила сучасного душпастирства» була видана брошурою у 1941 р. в м. Збараж Тернопільської області тиражем 1000 примірників⁸⁶. Видання було анонімним, оскільки були підписані лише ініціали «О. Й. С» (Отець Йосиф Сліпий)⁸⁷. Анонімність брошури полягала з огляду на те, що примірники були заборонені для використання в СРСР і підлягали конфіскації радянськими спецслужбами. Примірник «Головних правил» як речовий доказ згадувалося на допиті Йосифа Сліпого, який провів заступник начальника відділу слідчої частини НКДБ УРСР, старший лейтенант С. Є. Горюн⁸⁸ у Києві 23-24 травня 1945 р.. Слідчого цікавило чому брошура була

⁸⁴ Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар*, 424.

⁸⁵ Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар*, 425.

⁸⁶ Марцелюк П. *Залишився тим, ким був. Кир Йосиф Сліпий. Збірник документів*. Жовква 2018, 126.

⁸⁷ Сергійчук В. (ред.). *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987*. Т. 1. Київ 2012, 143.

⁸⁸ Слідчий С. Є. Горюн у квітні – червні 1945 р. провів 15 допитів Митрополита Йосифа Сліпого.

підписана не повним іменем, а прихована під криптонімом «О. Й. С.», та чому була видана за межами Львова⁸⁹. Митрополит Йосиф Сліпий дав наступну відповідь:

Після окупації німецькими військами Львова у вересні 1941 року, - свідчив піддопитний, - зі Збаража Тернопільської області приїхав священник Швидкий (імені його не пам'ятаю) сповістивши, що в місті Збаражі він має знайомих, які можуть виконати замовлення по виданню літератури. Знаючи, що раніше я друкував там свої богословські праці, Швидкий запропонував мені використати цю можливість, і якщо я маю дещо до друку, доручити це йому. Я згадав, що у мене є написана мною на друкарській машинці напровесні 1941 року брошура «Головні правила сучасного душпастирства», яку я й запропонував Швидкому віддрукувати у Збаражі стотисячним тиражем. Зважаючи на те, що названа брошура ще не була мною остаточно відредагована і потрібно було дещо виправити, я не захотів друкувати під власним іменем, поставити тільки ініціали свого духовного сану. Через два місяці священник Швидкий привіз віддруковану в Збаражі брошуру в кількості 1000 примірників. Весь тираж брошури було передано технічному робітникові консисторії Витвицькому для продажу священникам⁹⁰.

Незважаючи на відповідь Митрополита, слідчого не позбавляли підозри у відсутності прізвища у виданні. Йосиф Сліпий зауважив, що їх не було в тексті оригіналу, який він надав для друку. У «Головних правилах» надавалися інструкції священникам для душпастирського служіння в надзвичайних обставинах. Саме тому слідчого також зацікавило з якою метою давалися наступні постанови: «У випадку заслання, переховування від переслідування та в тюрмі єпископи мають право дозволяти священникам здійснювати Службу Божу в будь-який час, оскільки священники в такому разі зобов'язані пам'ятати про народ»⁹¹. Митрополит Йосиф Сліпий своєю відповіддю дає зрозуміти, що репресії проти греко-католицького духовенства були прогнозовані ще в часі першої окупації Галичини радянськими військами у 1939 р.:

У 1940-1941 роках органами радянської влади було заарештовано і вислано декілька священників Греко-Католицької Церкви за здійснювану ними антирадянську роботу. У зв'язку з цим окремі священники звернулися до мене з запитаннями, чи дозволяється під час перебування в тюрмі чи засланні, чи під час переслідування органами влади здійснювати богослужіння. Керуючись повноваженнями, даними Папою Пієм XII, я

⁸⁹ Вежель Л. *Ув'язнене пастирське слово* // *Вісник ЛНУ* 26 (20.05.2020).

⁹⁰ Вежель Л. *Ув'язнене пастирське слово*.

⁹¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 9.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ІНСТРУКЦІЇ
«ГОЛОВНІ ПРАВИЛА СУЧАСНОГО ДУШПАСТИРСТВА»

написав з цього приводу у своїй брошурі, що за всіх перерахованих умов єпископи мають право дозволяти священикам здійснювати богослужіння⁹².

У постанові про арешт Митрополита, 11 квітня 1945 р., «Головні правила сучасного душпастирства» фігурували як доказ антирадянської пропаганди, що було вагомим доказом для радянських спецслужб⁹³. У вирокі МДБ УРСР, від 11 травня 1945 р., в кримінальній справі Митрополита Йосифа Сліпого також згадується ця брошура як важливий доказ його винуватості:

Осуществляя антисоветскую политику Ватикана, Слепой, будучи руководителем католической печати, по заданию Шептицкого превратил религиозные газеты «Мета», «Дзвонны», «Нива» и другие в орудие антисоветской националистической пропаганды. На страницах названных газет лично сам опубликовывал свои статьи, направленные против Советской власти, а в 1941 г. нелегально распространил среди униатских священников брошюру «Головні правила сучасного душпастирства», в которой призывал активно осуществлять антисоветскую политику Ватикана на территории Советского Союза⁹⁴.

«Головні правила» мали незначний тираж та неодноразово конфісковувалася органами НКВС, проте вони були відомими у колах підпільного духовенства, оскільки поширювалася самвидавом або переписувалася машинописом. Ця брошура була важливою через те, що не було іншої відомої інструкції, яка врегульовувала би літургійну діяльність в умовах заслання або переслідування та давала цінні поради для надзвичайних умов душпастирства⁹⁵. У вступі посібника міститься головна мета підпільного служіння Церкви:

Воєнні часи і ще більше нинішні умовини ставлять до душпастиря інші вимоги [...], на які він дотепер не звертав уваги і не мав навіть нагоди з ними зустрічатися в житті. Тому й не потребував пристосувати їх у душпастирській практиці. Сучасне душпастирство вертає під деяким оглядом до первісних часів християнства, у яких провідна думка: «Спасти душі», висувалася наперед у цілій своїй гостроті, а все інше уступало на другий плян⁹⁶.

⁹² Вежель Л. *Ув'язнене пастирське слово*.

⁹³ Вежель Л, *Голгофта Йосифа Сліпого (за матеріалами газет та архівних документів)* // Вісник ЛНУ 27 (2005) (20.05.2020).

⁹⁴ Сердюк Н. *Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали* // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ 1 (20) 2003, 337.

⁹⁵ Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар*, 418.

⁹⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 3.

Слова священника під час уділення Святих Тайн – це насамперед вияв внутрішнього життя із Богом, а не лише зовнішня форма. Йосиф Сліпий закликає своє духовенство саме до такого служіння та заохочує їх власним прикладом свідчити вірним шлях до Тайни Господа:

Треба кожному священникові зазнайомитися та пригадати собі межі важности священодій, треба з'ясувати собі умови важности Св. Тайн і зокрема повновастей уділених Церквою, щоб не обтяжувати своєї совісти і не робити невиносимим Христового ярма для переслідуваних і пригноблених вірних. Завдання стає тим важчим, що мусимо узгляднувати не лише наших вірних, католиків, але і нез'єдинених, які терплять уже від десятків літ і простягають до нас благаючи руку за поміччю⁹⁷.

У «Головних правилах» зазначається, що душпастирство повинне поєднувати вказівки морального богослов'я та канонічного права до конкретних обставин в яких перебуває Церква⁹⁸. Митрополит Йосиф у цій інструкції найперше наголошує на умовах «важности» або «неважности» Святих Таїнств. Згідно з «Головними правилами» греко-католицьке духовенство отримувало розширені повноваження під час звершення Святих Тайн та мали більшу свободу у виконанні душпастирських обов'язків. Якись реалізації «далеко йдучих повноважень і великих пільг»⁹⁹, які надав Святіший Отець, залежала від правильного трактування душпастирської ситуації та здібностей душпастиря¹⁰⁰.

Йосиф Сліпий звертає особливу увагу на якісне виконання душпастирських обов'язків. У цій брошурі він подає детальне роз'яснення щодо повноважень уділення Святих Таїнств та здійснення душпастирського служіння в умовах, коли Церква позбавлена єпископського проводу і не має ієрархічної структури, при відсутності храмів, церковного одягу та богослужбової утварі .

У шостому розділі «Випадки на часі» наголошується, що ні за яких умов і обставин не можна допускати відречення від віри, проте вірним дозволяється не розголошувати свої релігійні переконання, а намагатися пристосуватись до суспільних умов: «Хто вступає до комсомолу, піонерів, ще тим самим не

⁹⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 3-4.

⁹⁸ Там само, 3-4.

⁹⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 4.

¹⁰⁰ Там само, 4.

заперечує віри»¹⁰¹. Також не слід публічно заперечувати або відмовлятися від суспільних процесів: «Можна піти на большевицький похорон, можна скривати віру, уживаючи відзнак, які однак не означають виразного заперечення віри (червона краватка, зізда), бо це радше відзнаки комунізму як такого, а не безбожництва і відречення від віри»¹⁰².

Митрополит в інструкції заохочує священників дбати про власну безпеку, намагатися уникати зайвого ризику та ухилятися від прямої відповіді на провокативні запитання зі сторони радянських спецслужб: «Інша річ, коли питають кого, чи він священник. В такому випадкові може дати виминаючу відповідь, бо тут радше ходить о стан, а не о віру»¹⁰³. Адже, якщо на волі залишиться греко-католицьке духовенство, яке буде здійснювати душпастирське служіння між вірними, то буде більша імовірність того, що вони збережуть віру, хоча допускається той факт, що священників може не залишитися¹⁰⁴.

Душпастирське служіння не повинне забувати про міжконфесійний діалог та враховувати елементи інкультурації. Російська Православна Церква пішла на тісну співпрацю з атеїстичною владою в Радянському Союзі, не маючи бажання діалогу з підпільною УГКЦ. Митрополит Йосиф Сліпий у душпастирській інструкції виявляє готовність до діалогу з ними, тому допускає багато диспенз під час уділення Святих Таїнств православним, зокрема щодо укладання подружжя та сповіді¹⁰⁵.

Отже, «Головні правила сучасного душпастирства» починаючи із 1941 р. були надзвичайно важливим посібником для греко-католицького духовенства в їхньому душпастирському служінні, який допомагав УГКЦ з вірою пережити складні реалії переслідувань і терпінь.

¹⁰¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 44.

¹⁰² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 45.

¹⁰³ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 44.

¹⁰⁴ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 36.

¹⁰⁵ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 30-36.

РОЗДІЛ 2

ТАЇНСТВО СВЯЩЕНСТВА ТА ЗВЕРШЕННЯ БОЖЕСТВЕННОЇ ЛІТУРГІЇ В ПЕРІОД ЗАБОРОНИ УГКЦ (1946-1989)

2.1. Греко-католицьке духовенство в умовах радянського переслідування

Період підпілля (1946-1989) – вважається найважчим в історії існування УГКЦ. В цей період вона змушена була протистояти тоталітарному комуністичному режимові, який цілеспрямовано намагався знищити та унеможливити відновлення і продовження існування греко-католицької ієрархії. Без ієрархічної структури, Церква не могла б провадити душпастирську опіку над вірними та здійснювати звершення Святих Таїнств. Партійне керівництво надіялося, що в наслідок політики «воєнного атеїзму», греко-католицьке духовенство повмирає у виправно-трудовах таборах (ВТТ), зокрема старше покоління священників, або самостійно зречеться священничого сану чи возз'єднається із РПЦ, і проблема пов'язана з уніатами буде вирішена¹. Однак антирелігійні обставини в СРСР спричинили процес таємних хіротоній і рукоположень. Завдяки цьому вдалося зберегти та продовжити тяглість греко-католицької ієрархії, яка відіграла надзвичайно важливе значення під час катакомбного періоду. Арешти та заслання великої кількості духовенства спричинило підпільний процес формування нових покликань до священства. Поява молодого покоління священників надихала, скріплювала віру та спонукала до стійкості під час випробувань вірних УГКЦ.

Катакомбний період наочно показав не лише стійкість підпільного духовенства, але і вірних. Адже парафії, в яких парохів арештували або депортували, намагалися зберігати вірність своїм священникам та відмовлялися визнавати юрисдикцію православного духовенства, навіть, якщо їм погрожували

¹ Губич Л. – Гуркіна С. (упор.). *Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.*. Львів 2016, 43.

закриттям храму. Стійкість цих парафій була фундаментом для підпільної діяльності УГКЦ. З огляду на відсутність духовенства, вірні спільно збиралися під храмом без священників «і разом з дяком співають утрєню та обідню [...], а на престіл кладуть засвічені свічки і чашу»² або відправляли різні приватні літургійні молитви такі як: акафісти, Хресні дороги, вервиці³. В умовах переслідування, греко-католицькі священнослужителі, які ще не були арештовані, не зберігали територіальну юрисдикцію своїх парафій, оскільки потрібно було забезпечити душпастирську опіку в місцевостях, де вірні потребували духовної допомоги⁴. До прикладу, о. Василь Вороновський, який отримав рукоположення в 1959 р., і від цього часу аж до виходу УГКЦ з підпілля опікувався близько 90 селами, а о. Василь Семенюк обслуговував понад 30 сіл⁵.

Аналізуючи діяльність підпільного духовенства потрібно звернути увагу на приписи «Головних правил сучасного душпастирства» щодо заснування нових парафій. Митрополит Йосиф Сліпий у своєму документі присвячує четвертий розділ під назвою «Творення парохій і душпастирська праця» для вирішення даного питання. Також у даному розділі є представленні вказівки, як потрібно використовувати інший обряд на парафіях.

У «Головних правилах» зазначається, що якщо греко-католицький священник опинився на території будь-якої парафії нез'єдинених на просторах СРСР, то він має повне право там *заснувати парафію*. Головною умовою є залишити «все по давньому в обрядах, переданні науці вірі і моральності, до чого вони привикли, але як воно не противиться католицькій вірі і моральності»⁶. Якщо присутні моменти, які суперечать католицькій доктрині, то їх необхідно поступово та непомітно усунути. Потрібно було запровадити поминання «Вселенського Архієрея», хоча у даному випадку необхідно, щоб пресвітер

² Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Ковчег I (1993)*, 139.

³ *Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.*, 86.

⁴ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989)*, 139.

⁵ Сергійчук В. *Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*. Київ 2001, 120.

⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 37-38.

проявив второпність під час впровадження цієї практики, щоб з першої спроби її запровадження не відкинути людей⁷. У богослужіннях бажано вживати поминання «Верховний Пастир» або «Вселенський Архієрей», проте термін «Папа Римський» краще вживати нечасто або зовсім не вживати, тому що вірні не звикли до нього або мають упереджене ставлення⁸.

Дозволялося залишати обряд, який практикувався на парафії, а запроваджувати богослужбові практики перейняті з латинського обряду потрібно було «дуже невказано [...], бо можна легко наразитися на закид нововведень і латинщення та викликати тим негодування і упорядження до з'єдинення»⁹. На території Великої Росії, зокрема між старообрядцями, священники повинні були цілковито дотримуватися лише синодальної форми обряду, однак винятком було поминання Святішого Отця в молитвах, ектеніях та на Великому Вході. Також у храмах дозволялося залишати ікони місцевих святих, проте вірні могли їх почитати лише приватно. Під час публічних богослужінь заборонялося поминати святих, які не є невизнані Католицькою Церквою¹⁰.

У проповідях, насамперед, священникам необхідно було проповідувати катехитичні правди, проте не забувати присвячувати час для пояснення науки про Христову Церкву та її намісника. Якщо сприяють обставини на парафії, то потрібно в несуперечливий спосіб пояснити різницю між Католицькою Церквою та нез'єдиненою, ознайомити з особливостями літургічного обряду і богослужінь та пояснити, як правильно сповідатися і приймати Святі Тайни¹¹. Отже, головний наголос ставився на душпастирській второпності, щоб своїми діями не згіршити та не відвернути вірних від Церкви.

⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 38.

⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 20.

⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 38.

¹⁰ Там само, 38.

¹¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 40.

Також у контексті нез'єдинених виникало питання щодо можливості *приєднання православного духовенства до Католицької Церкви*. Для вирішення даного питання Митрополит Йосиф Сліпий в «Головних правилах» зазначає, що «належить прослідити щирість наміру духовних, що бажають з'єдинення, важність їх єрейський свячень і подружжя, освіту і моральне поведіння»¹². Отже, дозволялося приймати єпископів, священників та дияконів у лоно Вселенської Церкви, які мають правдиві свячення, відповідне богословське знання та живуть моральним способом життя.

Згідно з документом, заборонялося допускати священнодіяти одруженим єпископам, а також священникам і дияконам, які були вдруге одружені після свячень, їх можна було прийняти, але в стані звичайних вірних. Йосиф Сліпий наголошує, що у випадках прийняття єромонахів потрібно бути дуже обережними, щоб монахи, які хотіли з'єднатися із Вселенською Церквою, не робили це з особистих мотивів: отримати вигоду або «тепле місце» внаслідок з'єднання, а прагнули з'єднання не виключаючи Божих та моральних принципів¹³.

У момент прийняття православного духовенства потрібно, щоб вони були свідомі догматичних відмінностей між Католицькою Церквою та нез'єдиненою і виявили формулу, яку приписав ще Папа Урбан VIII (період понтифікату: 1623-1644) щодо визнання віри:

Я (ім'я рек) добровільно прилучаюся до св. Вселенської Христової Церкви. З вірою і любов'ю приймаю всі правди, які вона визнає в нікейсько-царгородському Символі Віри, в постановах вселенських Соборів і в науці св. Отців. А зокрема визнаю блаженного Єпископа Римського за наслідника Верховного Апостола св. Петра і головного провідника одинокої Христової церкви на землі¹⁴.

¹² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 19-20.

¹³ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 20.

¹⁴ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 39.

Після визнання віри перед Тайною Сповіді потрібно розрішити від цензури¹⁵, яка була зарезервована за Апостольським Престолом¹⁶. Якщо у момент з'єднання душпастир перейшов, а його вірні ні, то йому не потрібно залишати свою парафію, бо можливо це буде доброю нагодою для подальшого возз'єднання. Нез'єдинених вірних, які не є достатньо свідомі догматичних відмінностей, то для них є достатньо вияву віри в Пресвяту Трійцю, Ісуса Христа, в Його Церкву та в Правду, які вона навчає, а в сповіді розгрішити їх слова: «Розрішаю тя от всякого союза клятвенного»¹⁷.

Згідно з «Головними правилами» дозволялося сповідати нез'єдинених, щоб у даний спосіб заохотити їх до з'єднання з Католицькою Церквою. Отже, аналізуючи вказівки Митрополита Йосифа Сліпого можна побачити, що питання відношення з нез'єдиненим духовенством і вірними в той час було актуальним та проблематичним. Однак у своєму документі, він намагається показати, що не зважаючи на конфесійну приналежність, потрібно дбати про душпастирську опіку над кожним вірним, який потребує духовного супроводу.

Таїнство Священства в умовах переслідування було символом виживання катакомбної УГКЦ, яка відчувала велику нестачу в підпільних душпастирях. Радянської влади намагалася ізолювати священників від вірних шляхом ув'язнення або заслання, проте це спричинило виникнення таємного руху формації нового покоління греко-католицького духовенства¹⁸. Підготовка майбутніх душпастирів була великою проблемою, оскільки було заборонено легально існувати семінаріям або церковним закладам, які могли би організувати навчальний процес для майбутніх душпастирів¹⁹. Також не кожна молода

¹⁵ Церковна цензура – це форма цензури, згідно з якою церковні структури, зокрема Римський Престіл, вводять канонічні обмеження або здійснюють контроль за свободою вираження інформації чи ідей на основі навчання Церкви.

¹⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 39.

¹⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 40.

¹⁸ Войналович В. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років*. Київ 2005, 472-473.

¹⁹ Войналович В. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років*, 85.

людина наважиться посвятити себе служінню в Церкві знаючи, як держава відноситься до релігійної діяльності. Проте, якщо хтось все таки виявив бажання стати майбутнім підпільним греко-католицьким душпастирем, то це було свідченням міцного внутрішнього переконання та настанови особи²⁰.

Навчалися майбутні душпастирі індивідуально або в монаших спільнотах, або в «підпільних семінаріях», які існували в таких місцевостях як:

с. Зимна Вода (з 1956 р. єп. Микола Чарнецький, єп. Петро Козак, протоігумен Филімон Курчаба для редемтористів), с. Дора на Івано-Франківщині (з 1968 р., о. Михайло Косило), м. Тернопіль (з кін 1970-х рр., о. Василь Семенюк), м. Івано-Франківськ (з 1980-х, єп. Павло Василик), с. Боржавське на Закарпатті (з поч. 1980-х рр., о. Іван Маргітич), м. Самбір (з сер. 1989-х рр., о. Микола Куць ЧНІ), м. Дрогобич (з кін 1980-х рр., о. Мирон Бендик) і м. Львів (єп. Володимир Стернюк)²¹.

У більшості випадків, молодого кандидата закріплювали за певним досвідченим священиком, якому потрібно було по можливості забезпечити його довоєнними підручниками, перекладами із різних мов та своїм душпастирським прикладом підготувати його до свячень²².

Індивідуальний процес навчання був спричинений тим, що більшість підпільних кандидатів до священства працювали на офіційній роботі. Єдиною їхньою можливістю навчатися були вихідні дні, проте, якщо графік роботи дозволяв, то заняття могли проводитися семестрами²³. До прикладу, о. Григорій Канак, який на кораблі працював мотористом і тримісячний період перебував у рейсі, змушений був сам навчатися з книжок або з магнітофонних записів Божественної Літургії, а наступних три місяці отримував для відпочинку. Саме у цей вільний від праці період, о. Григорій стаціонарно навчався у підпільній семінарії в м. Івано-Франківськ, якою опікувався владика Павло Василик²⁴. Інколи навчальний процес затягувалася у зв'язку із службою в армії, а також були випадки, коли формація молодих семінаристів починалася ще із шкільних

²⁰ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989)*, 139.

²¹ Сватко Я. (упор.). *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*. Львів 2012, 21.

²² Гуркіна С. *Як виглядало навчання у підпільних семінаріях УГКЦ?* // credo.pro (10.07.2020).

²³ Шподарунок Н. (упор.) *Підпільна семінарія УГКЦ*. Тернопіль 2010, 162.

²⁴ *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*, 23.

років, тому їхня підготовка могла дуже довго тривати. Також цікавим моментом було те, що викладач навчальні заняття міг проводити в різній періодичності та в різних місцевостях. Про ці моменти навчання о. Олег Говера пригадує наступним чином: «Навчання було і в межах Франківська, було і поза Франківськом. Навіть часом були і в домі отця Василя біля Яремча. Часом там збиралися, часом в Делятині»²⁵.

Стабільного графіку навчання в молодих кандидатів як такого не існувало, тобто не було чітко врегульовано місця та часу їхнього навчання. У навчальних програмах підпільних семінарій передбачалося, щоб студенти повинні були збиратися на лекції в певний період часу (раз або два рази на тиждень), оскільки фізично збиратися щодня не було можливості. Після занять студентам давали матеріали та додаткову літератури додому, де потрібно було опрацювати лекції²⁶. Очевидним був той факт, що в семінаріях, які існували ще до фактичної заборони УГКЦ, навчальна програма майбутніх душпастирів була набагато ширшою у богословському збагаченні. У період підпілля, програма включала тільки найнеобхідніші та найважливіші предмети такі як: філософія, пасторальне та моральне богослов'я, канонічне право, догматика, Святе Письмо, обрядовість, церковний спів, церковна історія, етика, церковнослов'янська, грецька та латинська мови²⁷.

Незважаючи на суворі умови життя в таборах та на поселеннях також проводилася підготовка майбутніх кандидатів до священства. Митрополит Йосиф Сліпий згадує про «табір віруючих», який перебував у поселенні Сосновка (Росія, Калінінградська область). Назва цього табору походить від того, що у ньому перебували віруючі різних конфесій, які були засуджені через особисті релігійні переконання. Він почав функціонувати з 1960 р., а його характерною особливістю було те, що перед трапезою практикували молитву.

²⁵ Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави, 23.

²⁶ Нищей Х. *З вірою у серці: від покликання до служіння*. Львів 2019, 29.

²⁷ Гуркіна С. *Як виглядало навчання у підпільних семінаріях УГКЦ?*

Також у ньому відбувалися релігійні дискусії між представниками різних віросповідань під час вечірньої прогулянки по алеї табору²⁸.

Вечірні прогулянки та релігійних дискусій були доброю нагодою для підготовки нових покликаних, тому цей вечірній час використовували для проведення лекцій майбутнім кандидатам. У цьому таборі перебував о. Степан Яворський, який до арешту був префектом у малій семінарії в Перемишлі та о. Микола Ревть, саме вони готували декількох в'язнів-кандидатів до підпільного душпастирського служіння. Отже, таким чином, там виникла нестандартна «підпільна семінарія» в якій впродовж навчання використовували здебільшого іноземні мови так як: німецька, польська, латинь, для того, щоб наглядачі не могли зрозуміти зміст лекцій²⁹.

На сьогоднішній день відомо найяскравіший випадок ієрейських свячень, які уділялися за колючим дротом – це рукоположення Володимира Маргітича у четвертому таборі Мордовії на празник Преображення (19 серпня 1960 р.), яке уділив Митрополит Йосиф Сліпий³⁰. Про свої свячення о. Володимир згадує наступним чином:

Коли вже було домовлено, що буде висвячувати мене митрополит, каже отець Дрибінко: “Ну як же так, а ризи, треба щось придумати”. І ось це було 19 серпня, на свято велике. Домовлено було, що без 15 хвилин 10 година ранком заходимо, вже половина Служба пройде, і митрополит повинен мене висвячувати. Але ми ще не готові були, бо задумали, щоби все-таки ризи якісь зробити. Ми відрізали підкладку з пальта, відрізали рукави і то все, бо підкладка була на пальті. То ми скоренько, як могли, так спішили, підготували, і спізнилися навіть на 3 хв. до митрополита. Правду кажучи, я настільки був глибоко у тому висвячені і в тому, що хотів бути священиком, що я не відчував аж щось особливого, бо я завжди напружений був у цьому питанні. Але цей день мені запам'ятався. Саме свячення, безумовно, вже відбулося між двома ліжками на підлозі, перед тумбочкою³¹.

У таборах намагалися проводити підготовку до священства, проте самого рукоположення практично не відбувалося. За вияв факту свячень можна було

²⁸ Йосиф Сліпий. *Спомини*, 369.

²⁹ Йосиф Сліпий. *Спомини*, 371-372.

³⁰ Наконечний Д. *Спогади о. Володимира Маргітича про Патріарха Йосифа Сліпого: Людина, що заслуговувала особливої поваги* // sde.org.ua (15.07.2020).

³¹ Наконечний Д. *Спогади о. Володимира Маргітича про Патріарха Йосифа Сліпого: Людина, що заслуговувала особливої поваги*.

отримати додатковий вирок на 25 років ув'язнення. Також в умовах табору важко було уділяти рукоположення чи дотримуватися конспірації, оскільки серед в'язнів перебувало багато радянських агентів³².

Завдяки системі підпільного навчання вдалося ефективно зберегти та продовжити зміну священничих кадрів протягом усього періоду переслідування. Для підпільних греко-католицьких священників головним завданням була душпастирська опіка над вірними. З огляду на надзвичайні умови, які спричиняли труднощі для душпастирської діяльності та потребу священничих кадрів, Йосиф Сліпий у «Головних правилах сучасного душпастирства» приписує певні послаблення щодо священничих обов'язків. У п'ятому розділі «Головних правилах» представлено вказівки, які пов'язані з *послаблення щоденного обов'язку відмовляння Церковного Правила*: «Наш священник може відмовляти вервицю, якщо б через відмовлювання правила наражувався б на пізнання і шикани³³, навіть тільки через саме ношення молитвослова. На терені нез'єдинених, якщо працює через цілий день у душпастирстві, то дозволено часослов зменшити до 1,2 години»³⁴.

Митрополит Йосиф Сліпий наголошує, що часослов – це публічна молитва Церкви, тому до нього зобов'язаними є всі, навіть суспендовані чи обложені інтердиктом³⁵. Згідно приписів поданих у «Головні правилах» заборонялося відмовляти часослов подумки³⁶, лише словесно³⁷. Зобов'язання відносно часослова є надзвичайно важливим, адже відмова від нього виступає смертельним гріхом. Священнослужитель, який свідомо опускає рівнозначну

³² Наконечний Д. *Спогади о. Володимира Маргітича про Патріарха Йосифа Сліпого: Людина, що заслуговувала особливої поваги*.

³³ Шикана – термін, який вживається у цивільному праві та характеризується як законне зловживання правами та повноваженнями з прямою метою завдання шкоди іншій особі.

³⁴ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 40-41.

³⁵ Інтердикт – це тимчасова заборона на священнодіяння, яку накладає Папа або єпископ. Ця заборона практикується у Римо-Католицькій Церкві.

³⁶ Відповідне питання з'явилося внаслідок факту, що Папа Лев X надав дозвіл деяким монахам відмовляти часослов подумки, але даний привілей Папа Григорій XV скасував у 1622 р.. Див. *Головні правила сучасного душпастирства*, 41.

³⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 41.

частину або один час в часослові, то цим він поповнює смертельний гріх. Винятком є звільнення Папи Римського від священничих обов'язків того чи іншого пресвітера, лише тоді він буде звільнений від часослова³⁸.

Греко-католицький священник повинен був безперервно відправляти часослов на церковно-слов'янській мові з наміром та зовнішньою увагою, тобто не відволікаючись на зовнішню діяльність. Відмовляти потрібно ціле церковне правило, вимовляючи виразно та не проковтуючи слів або складів. Дозволялося переставляти богослужіння добового кола, наприклад, вечірню можна було відслужити швидше з метою присутності на ній людей. Церковне Правило потрібно було відмовляти у відповідному положенні та місці, проте в момент, коли відчувалася недуга, то дозволялося лежачи. Оскільки поклони та знаки Святого Хреста відносяться до церковних богослужінь, тому не було зобов'язання приватно їх робити, хоча похвальним було їхнє збереження³⁹.

У «Головних правилах сучасного душпастирства» також вказані моменти в яких священники є цілком звільнені від часослова:

Хто не має часослова, наприклад у в'язниці, забув в дорозі і тд., недугі, що терплят на біль голови і не можуть виконати своїх обов'язків, реконвалесцент, якого мучить молитвослов є рівнож необов'язаний до відправи часослова. Ніхто не обов'язаний позбавляти себе належного відживлення і сну, щоб міг відчитати молитвослов, хто в вечір не відмовив ще молитвослова і нечайно є завізаний до хворого, не є обов'язаний до часослова, щоби скорочував свій нічний відпочинок. Хто приготував проповідь і не мав передше часу її виготовити і не може опустити проповіді без згіршення⁴⁰.

Очевидно, що Йосиф Сліпий у своєму документі головний акцент зосереджує на душпастирському служіння. В деякий моментах він послаблює або звільняє греко-католицьке духовенство від прямих священничих обов'язків з огляду на турботу про їхнє здоров'я, оскільки кількість підпільних душпастирів була незначною.

Отже, катакомбний період УГКЦ показав найбільшу її проблему – це нестача священничих кадрів та труднощі із організацією навчального процесу в

³⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 41.

³⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 42.

⁴⁰ Там само, 42.

підпільних семінаріях. Незважаючи на важкі політичні обставини, греко-католицькі священики, які ще не були арештовані радянськими спецслужбами, намагалися підтримувати літургійно-молитовне життя на тих місцях, де вони могли бути присутніми. Саме тому, з огляду на можливі обставини переслідування для Церкви, Йосиф Сліпий у «Головних правил сучасного душпастирства» наголошує на духовних потребах вірних та вводить певні послаблення, які є пов'язані із душпастирським служінням: «якщо священик протягом усього дня сповідав і не мав можливості її відкласти на наступний день, або це були місії чи реколекції, то він є звільнений від часослову»⁴¹.

2.2. Таїнство Пресвятої Євхаристії – центр літургійного-молитовного життя

Душпастирська діяльність греко-католицького духовенства в період підпілля показала, що Пресвята Євхаристія була осередком літургійного життя УГКЦ, оскільки звершення інших Святих Тайн у більшій або меншій мірі пов'язувалися із нею. Підпільні священики, здебільшого намагалися відвідувати помешкання своїх вірних не лише для звершення Божественної Літургії, але також для того, щоб виконувати інші душпастирські функції такі як: хрещення, сповідь, благословення подружжя, молитви за померлих, відвідування хворих, проведення катехитичних наук, проповідування. З огляду на підпільну практику душпастирства, можна стверджувати, що в катакомбний період, звершення Божественної Літургії та уділення Таїнств були більш пов'язані один з одним, ніж спостерігається це сьогодні.

Підпільне духовенство не мало можливості забезпечувати стабільну душпастирську опіку над вірних через нагляд зі сторони КДБ. Внаслідок цього, широкого розповсюдження набули приватні побожні практики та богослужіння,

⁴¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 43.

які провадилися дяками або активними вірними⁴². У селах, де були відсутні священики або радянська влада зачинила храми, миряни намагалися самотійно збиратися та відправляли т. зв. Божественні Літургії без священика, опускаючи частини, які йому належали. Згуртовуючись на спільні молитви без духовенства у міських квартирах чи приватних помешканнях, вірні намагалися в такий спосіб імітувати середовище церковної спільноти⁴³.

Греко-католицькі священики разом із вірними збиралися на богослужіння у приватних помешканнях підпільних мирян. У цих приміщеннях відбувалося таємне звершення Божественної Літургії, але перед приходом священика, помешкання прибиралось, засовувалися фіранки та прикривалося простирадлом, телевизор і дзеркало⁴⁴. Під час підпільних богослужінь кількість присутніх могла налічувати від кілька осіб до десятків вірних⁴⁵. У сільських місцевостях на спільні молитви збиралася більша кількість людей, оскільки у селах є більш однорідне населення, ніж у містах, тому вони менше привертали увагу. Якщо священнослужитель приїжджав в село, то мешканці відразу одні одним це переказували⁴⁶. Отець Петро Репела пригадує служіння Божественної Літургії своєму селі, коли він був ще малим хлопцем наступним чином: «Я пам'ятаю, як греко-католицькі священики у 1970-ті навіть вдень приїжджали і служили Літургії. Потім уже вночі служили: чи влітку, чи навіть на Різдво. Вікна у церкві закривали, щоб світла не було видно надвір. Чоловіки, поки тривала Служба, сторожували довкола»⁴⁷.

На богослужіннях підпільні священики у більшості випадків одягали лише епітрахиль, а фелон зрідка. Дана практика була зумовлена тим, що епітрахиль можна швидше та легше заховати у момент «облави»⁴⁸. Божественні Літургії

⁴² Голіней П. – Струк Л. (упор.). *УГКЦ – переслідувана, та не подолана*. Делятин 2007, 72.

⁴³ Бублик Т. та ін. (упор.). *До світла Воскресіння крізь терни катакомб*. Львів 2014, 47.

⁴⁴ *Історія УГКЦ. Церква в підпіллі (1946 – 1989)* // ugcc.ua.

⁴⁵ *До світла Воскресіння крізь терни катакомб*, 30.

⁴⁶ *До світла Воскресіння крізь терни катакомб*, 48.

⁴⁷ Говера І. (ред.). *Літургія підпільної Церкви*. Рим-Тернопіль 2014, 109.

⁴⁸ *Літургія підпільної Церкви*, 110.

відправлялися церковно-слов'янською мовою, а також включали коротку проповідь в якій часто наголошувалося на вірності УГКЦ та на надії її визволення⁴⁹. Отже, греко-католицьким священикам неодноразово потрібно було звершувати Літургії в надзвичайних обставинах, вони змушені були пристосовуватися до умов та знаходити різні способи для того, щоб відслужити богослужіння і цим духовно підтримати вірних.

Митрополит Йосиф Сліпий у своїй практичній інструкції «Головні правила сучасного душпастирства» в другому розділі під назвою «Святі Тайни», а зокрема у третьому підпункті з титулом «Пресвята Євхаристія» зазначає приписи щодо служіння Божественної Літургії. Згідно даного документу, *Літургію можна було служити* «без світла, без антимінса, але бодай на обрусі, якщо є, навіть без риз, якщо їх немає і то де-небудь у приличнім місці, і на дворі під голим небом, і без відповідаючого, як ніхто не вміє служити»⁵⁰. Кожний священнослужитель мав право сам собі посвятити чашу, проте якщо не було такої можливості, то дозволялося вживати скляні посудини (келишки, склянки, порцелянові горнятка)⁵¹.

Не завжди ці полегшення допомагали підпільному духовенству організувати навіть таке звершення Божественної Літургії. Особливо це стосується умов ув'язнення, оскільки греко-католицьке духовенство пристосовуючись до обставин, змушене було звершувати Літургію на окулярах, де одне шкельце використовували за дискос, а інше було чашею⁵², або служити у спідній білизні під коцом в цілковитій темряві⁵³. У подібний спосіб у в'язниці, під час відбування терміну позбавлення волі, служив о. Володимир Теленко, був парохом в с. Біла на Тернопільщині, який за дискос використовував окуляри, а

⁴⁹ Стоцький Я. *Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989 рр.)*, 109.

⁵⁰ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 7.

⁵¹ Там само, 7.

⁵² Говера І. *Літургійний досвід підпілля, як момент оживлення парафії* // sobor-ugcc.org.ua (20.07.2020).

⁵³ *Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.*, 69.

за чашу – шкарлупу від яйця⁵⁴. Також бували випадки, коли Літургія відправлялася на грудях священника-в'язня у той час, коли навколо перебували інші в'язні. Приклад такого служіння Божественної Літургії знаходимо у споминах о. Стефана Бендаса, який згадує, що: «Я проводив богослужіння таким чином, що моя грудна клітка слугувала віттарем»⁵⁵.

З огляду на надзвичайні умови душпастирства, найважливішими приписами для підпільного духовенства були критерії важності матерії та форми Таїнства Пресвятої Євхаристії. Для *важності матерії хліб* мав бути пшеничний, прісний або квашений. Якщо з певних причин не було дріждів або квасного тіста, то дозволялося спекти паляницю. Пшенична мука могла містити домішки житньої або ячмінної муки, але більшість мала складати пшенична, а борошно з ярої пшениці буде важчою матерією. У випадку, якщо взагалі немає пшеничної муки та вина, то заборонялося звершувати Божественну Літургію. Йосиф Сліпий у документі наголошує, що священники повинні дбати про чисту муку для приготування хліба та чисте вино⁵⁶.

У «Головних правилах» наголошується, що якщо спечений хліб «розчинений на молоці, цукрі, меді і вині стає неважною матерією. Але якщо додаток цукру, меду, вина, масла і молока, в порівнянні з доданою водою є дуже малий, то така матерія є важна, а навіть, у конечності, дозволена»⁵⁷. Отже потрібно стежити, щоб домішки не перевищували загальний вміст пшеничного борошна, бо тоді матерія буде неважною. Додавання солі до випікання хліба не уневажнює матерію. Хліб обов'язково мав бути печений, тому що «сира розчина, хоч би висушена і затверділа, або тісто зварене в окропі чи в молоці є зовсім певно неважною матерією»⁵⁸, тому агнці, які були засушені більше місяця вважалися неважною матерією.

⁵⁴ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*. Львів 2019, 229.

⁵⁵ Бендас С. *П'ять років за колючим дротом. Щоденник священника, написаний в ГУЛАзі*. Ужгород 2008, 197.

⁵⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 7.

⁵⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 8.

⁵⁸ Там само, 8.

Митрополит Йосиф Сліпий у приписах щодо матерії Таїнства Пресвятої Євхаристії вказує, що *вино* повинно було бути лише виноградне, а «всі інші овочеві і штучні вина та соки є неважною матерією, і на них ніяк не можна важно правити Служби Божої. Витиснений сік із недоспілого винограду і винний оцет є теж неважною матерією»⁵⁹. Дозволялося робити вино із родзинків, які спочатку повинні були набрякнути у воді, а від так через кілька годин утворювали плин, який для важності матерії повинен був мати запах, смак та забарвлення вина. Витиснений плин, а не просто вкинені родинки, повинен був містити від 5% до 20% алкоголю виключно із ферментів виноградного соку⁶⁰. Даний спосіб виготовлення вина був надзвичайно поширений серед греко-католицьких священиків у період підпілля, оскільки надзвичайні умови не дозволяли їм мати вільний доступ до вина чи виноградного соку.

Яскравим прикладом цього були умови перебування греко-католицького духовенства в таборах, де було надзвичайно важко дістати хліб і вино для звершення Божественної Літургії. В'язні отримували пайок хліба в мізерній порції, яка була розрахована лише для того, щоб вони не вмерли. З огляду на умови ув'язнення, священики-в'язні змушені були цей маленький кусень хліба заховувати, щоб пізніше могли відслужити на ньому Божественну Літургію⁶¹. Однак якість цього хліба була настільки сумнівною, що навіть Йосиф Сліпий стверджував, що радянський хліб містив все, окрім самого хліба, тобто борошна⁶². Саме тому передачі з дому стали головним та найосновнішим джерелом отримання ангців для звершення Літургій. Цими передачами священики отримували засушені просфори та круглі хлібці. Під час перевірки посилки в'язнів охоронці інколи цікавилися цими хлібцями, проте священики-в'язні їх запевняли, що це пряники, і в такий спосіб вони отримували просфори⁶³.

⁵⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 8.

⁶⁰ Там само, 8.

⁶¹ Купчик Л. *Без зерна неправди. Спомини отця-декана Володимира Лиска*. Львів 1999, 109.

⁶² *Йосиф Сліпий. Спомини*, 160.

⁶³ Калинець Л. *Під стягом свого патрона він ніс Боже Слово, підтримував іскру віри, надії та любові. Інтерв'ю з о. Михайлом Головацьким* // news.ugcc.ua (23.07.2020).

Отже, якщо хліб можна було певним способом дістати для звершення Божественної Літургії, то з отриманням вина були великі труднощі, оскільки його взагалі забороняли передавати на територію табору, тому що ніхто не мав права вживати алкоголь. З огляду на заборону, священники-в'язні змушені були пристосуватися до своєї практики, яка дозволялася згідно з «Головними правилами». Вони використовували родзинки, які їм прислали з дому. Засушений виноград розводили у флящині, яка була залита теплою водою та чекали з ночі до ранку поки плин настоїться, щоб його можна було би вживати до служіння Божественної Літургії⁶⁴. Незважаючи на дозволу практику отримання вина, поміж деяких ув'язнених греко-католицьких священників все одно існували сумніви щодо літургійного використання звичайного хліба та вина, яке було вичавлене із засушеного винограду:

Ми привезли з дому білий сушений пшеничний хліб (сухарі), коли вони закінчилися, для богослужіння почали використовувати білий радянський хліб, загальновідомий факт, що тут не печуть чисто білого пшеничного хліба. Одним словом, починали виникати сумніви щодо якості вина та хліба, і на загальну думку того, що матерія є не тільки сумнівною, але і незаконною, проведення богослужінь припинилась⁶⁵.

Митрополит Йосиф Сліпий у своєму документі наголошує, що забороняється використовувати будь-які заміники вина, окрім соку із родзинок⁶⁶. Однак в умовах ув'язнення також бували випадки звершення Божественної Літургії лише на хлібі без вина⁶⁷, проте в «Головних привалах» не подається жодних норм, які дозволяли би застосовувати дану практику. Також згідно з приписів «Головних правил сучасного душпастирства» заборонялося до виноградного соку добавляти горілку або іншого виду алкоголь, або освячувати замерзле вино, бо у цих випадках матерія буде неважною. У документі наголошується, що під смертельних гріхом потрібно під час проскомидії до вина додати кілька крапель води, яка також може бути мінеральною, якщо місцеве

⁶⁴ Калинець Л. Під стягом свого патрона він ніс Боже Слово, підтримував іскру віри, надії та любові. Інтерв'ю з о. Михайлом Головацьким.

⁶⁵ Бендас С. П'ять років за колючим дротом. Щоденник священника, написаний в ГУЛАзі, 141.

⁶⁶ Сліпий Й. Головні правила сучасного душпастирства, 8.

⁶⁷ Гентош О. (упор.). Листи з неволі. Львів 1996, 56.

населення її вживає. З огляду на економність вина під час обмиття чаші після Святого Причастя можна використовувати воду⁶⁸.

У приписах щодо *форми слів освячення* нічого нового не додається чи змінюється, лише вводиться одна заувага: «коли б наш священник прийняв до з'єдинення парохію, яка бажає собі, щоб правити в українській, білоруській чи іншій мові, то треба так зробити і освячувати в народній мові», проте заохочувалося хоча би слова освячення промовляти на церковно-слов'янській мові⁶⁹.

Надзвичайні умови душпастирства, а зокрема таємне звершення Божественних Літургій, спричинили певний відбиток на традиційному дотриманню *євхаристійного посту* та *тривалості богослужінь*. З огляду на тодішні виклики для Церкви, Йосиф Сліпий дозволяє греко-католицькому духовенству «правити кожної години без заховання посту в неділі і свята, щоб вірним дати спромогу задосить учинити обов'язкові вислухання Служби Божої, з тим одначе, що священники мають бути наще бодай 4 години перед Службою Божою, хіба що зайшла б непередбачувана потреба літургізування»⁷⁰. Однак турбуючись про здоров'я священнослужителів, він вводить полегшення у вигляді не зберігання посту у випадках, якщо священники відправляли Божественну Літургію у пізній годині дня або у віддаленій місцевості та дозволяє прийняти як поживу: молоко, каву, чай, росіл без булки, плинне лікарство⁷¹.

У випадку заслання, ув'язнення або переховування від переслідування, також дозволялося звершувати Божественну Літургію кожного дня без дотримання євхаристійного посту та з пам'яті⁷². З огляду на вищезазначені обставини, греко-католицьке духовенство все таки намагалося організувати та налагодити літургійне життя, проте не маючи на руках служебника, змушені

⁶⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 9.

⁶⁹ Там само, 9.

⁷⁰ Там само, 9.

⁷¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 10.

⁷² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 9.

були покладалися на власну пам'ять. Інколи відтворити Божественну Літургію відповідно до тексту не вдавалося, оскільки пам'ять не була надійною або цьому не сприяли умови ув'язнення, тому вони могли пропускати деякі частини з молитов⁷³.

Цікавим моментом, який зазначається у «Головних правилах» є те, що дозволялося звершувати Божественну Літургію не лише за навернення нез'єдинених, а також і в їхніх наміреннях, проте не повідомляючи про це загал. Священнослужитель мав право взяти стипендію (інтенцію) від нез'єдинених, однак заборонялося публічно відправляти цю Літургію або панахиду. Йосиф Сліпий зазначає, що в середовищі греко-католицького духовенства ця практика водиться у протилежному напрямку, однак вона не викликає згіршення, а навпаки, будує наших вірних, які бачать, що «нез'єдинені більшовики» дають намірення на Божественну Літургію, молебні, акафісти чи панахиди⁷⁴.

Дана практика спричинила виникнення зустрічного питання: чи справді можна приймати Пресвяту Євхаристію з рук нез'єдиненого духовенства? Митрополит Йосиф Сліпий у «Головних правилах» дозволяє це з огляду на духовні потреби вірних та з метою уникнення згіршення: «моральна богословія дозволяє і є тепер виразний дозвіл Св. Отця на те, що можна приймати св. Причастя в іншому обряді, однак св. Напуття⁷⁵ і пасхальне св. Причастя належить приймати в своєму обряді»⁷⁶. Однак він наголошує, що нез'єдинені мають практику приймати Святе Причастя стоячи та приносити немовлят, щоб священник їх причастив каплею Найсвятішої Крові, тому цей давній християнський обряд потрібно зберігати та шанувати⁷⁷.

Певні видозміни торкнулися також практики «*намірень Літургії*» та дисциплінарних приписів щодо права *отримання грошової стипендії*:

⁷³ Бендас С. *П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАзі*, 197.

⁷⁴ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 10.

⁷⁵ Святе Напуття – це Пресвята Євхаристія, яка уділяється важко хворій людині, яка у швидкому часі має покинути земне життя та готується до того, щоб перейти в життя вічне.

⁷⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 11.

⁷⁷ Там само, 11.

«Служитель може в потребі бінувати⁷⁸ кожного дня і брати також за другу Службу Божу стипендію. Трїнувати дозволено в неділі і свята, щоб вірні могли задосить учинити обов'язкові вислухання Служби Божої»⁷⁹. Норми, які представленні Йосиф Сліпим у «Головних правилах», надавали більші права греко-католицькому духовенству щодо грошових стипендій, ніж загальні положення, які були зазначені Митрополитом Андреем Шептицьким у пастирському посланні до духовенства під назвою «У справі відправлювання двох Служб Божих у одному дні» (24 серпня 1943 р.). У цьому посланні зазначається, що з огляду на воєнний стан, священнослужителям дозволялося в неділі та свята відправляти дві Божественні Літургії. Однак, священник мав юрисдикційне право лише на одну стипендію, а іншу повинен був пожертвувати на потреби Архиепархії. За порушення цього розпорядження передбачалася заборона священнодіяти періодом на три місяці⁸⁰.

Важливу місію у літургійному житті підпільної УГКЦ відігравали не лише пресвітери, але і миряни, які з огляду на обставини переслідування отримали певні церковні повноваження, які до цього були зарезервовані лише за духовенством. Партійне керівництво відносило їх до категорії, яку потрібно було перевиховати. Вони вважали, що їм буде байдуже, який храм відвідувати для молитви⁸¹. Однак вірні проявили неабияку жертовність та активну релігійну діяльність без якої важко було уявити подальший розвиток катакомбної УГКЦ. Адже саме їм через брак священників також довірився важливий обов'язок передання віри поміж народу. Яскравим прикладом цього є поширена практика з 1950-х рр., а саме слухання Божественної Літургії по Радіо Ватикану, яка транслювалася кожної неділі о 9:15 год⁸².

⁷⁸ Бінація – це коли священнослужителю дозволено відправляти дві Божественні Літургії в один день.

⁷⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 9.

⁸⁰ Шептицький А. *Пастирські послання 1939 – 1944 рр.* Львів 2010, 306-307.

⁸¹ Гайковський М. *Хресною дорогою. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939 – 1941 та 1944-1946 роках. Збірник документів і матеріалів.* Львів 2006, 197.

⁸² *Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.*, 87.

Для багатьох вірних в умовах підпілля ця практика замінювала Літургію, яку вони не мали можливості відвідувати. Більше того, слухання даної Божественної Літургії вважалося як дотримання та виконання недільного обов'язку. Владика Михаїл Сабрига⁸³ пригадує такий момент: «Так, нам так і було сказано конкретно і ясно, що хто вислухав Службу Божу по радіо, то той задовільнив недільний обов'язок Христової Церкви. Кожної неділі і свята Службу Божу слухали повністю. Ми були абсолютно про це спокійні, бо ми знали то розпорядження Святійшого Престолу»⁸⁴. Також були свідчення, коли вірні відвідували Божественну Літургію у православному храмі, однак після повернення додому відразу слухали Літургію по радіо: «Я йшов до церкви для формальності, а Службу Божу по радіо вислуховував. То для мене була важна Служба Божа»⁸⁵.

Завдяки широкому поширенню цієї практики інколи виникали особливі способи її виявлення. Бували випадки, коли побожні та активні миряни, щонеділі з самого ранку збиралися перед закритим храмом, який радянська влада облаштували під склад. Ставили перед ним стіл і накривали його чистим або вишитим обрусом, відтак ставили радіо, малий хрест, а також хліб, вино та воду. Під час Божественної Літургії всі присутні намагалися дуже уважно вслухатися у звучання ватиканських хвиль. Найголовнішим моментом було те, що після освячення всі причащалися дарами, які знаходилися на столі перед ними. Дотримання даної практики відбувалося кожної неділі як літом, так і зимою⁸⁶.

Отже, проаналізувавши літургійний досвід УГКЦ у катакомбний період, можна стверджувати, що підпільне духовенство намагалося дотримуватися приписаних норм щодо форми і матерії Пресвятої Євхаристії, які зазначав

⁸³ Владика Михаїл Сабрига – після виходу УГКЦ з підпілля, у Львові був єпископом-помічником кардинала Івана-Мирослава Любачівського. Від 1993 р. стає першим Архiepіскопом (1993-2006) для новоствореної у 1992 р. Тернопільсько-Зборівської єпархії.

⁸⁴ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 283.

⁸⁵ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 284.

⁸⁶ *Літургія підпільної Церкви*, 126-127.

Митрополит Йосиф Сліпий у «Головних правилах сучасного душпастирства», проте інколи внаслідок певних обставин вони були знівельовані. Провадження літургійного життя насамперед пов'язувалося із умовами в яких воно перебувало: ув'язнення, заслання чи формальна свобода, яка супроводжувалася постійним наглядом зі сторони радянських спецслужб. Незважаючи на обставини, священнослужителі намагалися провадити душпастирську діяльність серед вірних. Також важливим був феномен мирянського середовища, який проявив не меншу стійкість та жертвовність під час переслідувань. Більше того, вірні разом із духовенством стали ретрансляторами віри упродовж всього катакомбного періоду УГКЦ.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ УДІЛЕННЯ СВЯТИХ ТАЇНСТВ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ

Перед тим, як розпочати безпосереднє дослідження та аналіз душпастирських вказівок Митрополита Йосифа Сліпого щодо уділення Святих Таїнств у надзвичайних умовах, потрібно звернути увагу на вступні норми, які подаються у «Головних правилах сучасного душпастирства». У них зазначається, що священнослужитель під час своєї душпастирській діяльності завжди повинен біля себе мати такі літургійні книги як: часослов, требник і хоча би малий служебник, тому що є мало священиків, які напам'ять знають всі найважливіші молитви. Якщо під час заслання немає такої можливості, то можна користати з російських требників, а передусім із требника Петра Могили¹.

У «Головних правилах» не подається великої кількості приписів щодо літургійних книг, однак в умовах переслідування виникла велика потреба в богослужбовій літературі. У період підпілля, греко-католицьке духовенство використовувало церковнослов'янські служебники, які здебільшого були різних видань та формату. Деякі священики вживали видання до 1900-х років або пізніші – це були служебники великих розмірів, які містили літургійні рубрики, а також служебники меншого формату. З огляду на свій маленький розмір, вони були зручними для вживання підпільному духовенству, оскільки їх можна було носити з собою, їх ще називали «кишеньковими». Однак внаслідок обшуків та конфіскації літургійних речей, священики змушені були використовувати зошити або блокноти для ручного переписування літургійних текстів, або надіятися на власну пам'ять².

Також Йосиф Сліпий у своєму документі подає лише кілька вказівок щодо уділення благословень та освячень. У цих приписах зазначається, що єпископи

¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 4.

² *Літургія підпільної Церкви*, 125.

могли освячувати миро поза Великим Четвергом, а підпільне духовенство могло самостійно освячувати антимінси³ (з благословення єпископа). Дозволялося уділяти нез'єдиненим благословення, освячувати воду, свічки, пасху, овочі, зілля та мирувати їх⁴.

Отже, основним акцентом «Головних правил сучасного душпастирства» є канонічні повноваження греко-католицьких священників у моментах звершення Святих Таїнств в надзвичайних обставинах. У даному документі наголошується, що Святіший Отець для уділення Святих Тайн надав особливі повноваження та диспенси, яких раніше ніколи не надавав, тому цей факт потрібно було зберігати в таємниці⁵. Винятком було можливе виникнення згіршення, тому для його уникнення дозволялося їх виявити. З огляду на їхню важливість, у подальшому дослідженні даного розділу, розглянемо надзвичайні повноваження підпільного духовенства щодо уділення кожної Святої Тайни та будемо намагатися зосередитися на найважливіших приписах щодо них.

3.1. Таїнства Хрещення та Миропомазання

У Радянському Союзі існували заборони щодо церковного життя. З огляду на обмеження зі сторони радянської влади, участь у Святих Таїнствах свідчила про активну релігійну діяльність громадянина та мала відбиток на його суспільному житті. Релігійні переконання стали формою опори проти заполітизованої думки суспільства та були актом вияву громадянської мужності в боротьбі проти комуністичної тоталітарної системи в СРСР. Незважаючи на факт умовного толерування радянською владою існування офіційної РПЦ, вона все одно перебувала у незручному становищі, оскільки державні органи вимагали від її духовенства звітів щодо уділення Святих Тайн. Це надавало їм можливість

³ У Великий Четвер на Вечірні з Літургією св. Василя Великого в кафедральних храмах архієрей перед Вечірнею освячує антимінси, а на Літургії, після виголосу «І нехай будуть милості...» освячує миро. Див. Дольницький І. *Типик Української Католицької Церкви*. Рим 1992, 385.

⁴ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 37.

⁵ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 4.

спостерігати за рівнем релігійності громадян⁶. Для цього у травні 1944 р. було утворено Раду в справах релігійних культів (РСРК), яка мала би моніторити релігійну діяльність різних Церков та конфесій⁷. У щомісячних звітах духовенство офіційної Церкви змушене було зазначати особу та уділену їй Святу Тайну. Найбільшу увагу зосереджували на Таїнствах Хрещення та Подружжя. До прикладу, прізвища та імена зазначені у звітах, передавалися державним органам, які здійснювали контроль за даними особами. Пізніше інформація доносилася на місце праці наречених і їхній «вчинок у карикатурний спосіб» висміювали на стінгазеті. На колективних зборах засуджували дану поведінку та застосовували засоби впливу на непокірних осіб у вигляді позбавлення пільг або грошових премій, адміністративних покарань, доган. Якщо особа «нерозкаялася» за свій вчинок на загальних зборах, то її могли перевести на менш оплачувану роботу або звільняли із керівної посади⁸.

Наочним прикладом цього є відкритий лист (13 грудня 1965 р.) священників РПЦ Миколи Ешлімана і Гліба Якуніна до Святішого Патріарха Алексія І. В цьому листі вони виступають із засудженням практики звітування державним органам про уділення релігійних обрядів:

Дело в том, что за последние годы в подавляющем большинстве приходов введен такой “порядок”, при котором таинство крещения совершается только после предварительной неизбежной регистрации. Каждый, желающий принять Св. Крещение или крестить своих детей, обязан предварительно предъявить свой паспорт представителю церковного совета, который регистрирует его (или свидетельство о рождении) по определенной форме. Сверх того, при крещении детей требуется непременно присутствие обоих родителей⁹.

Вони виступили проти зобов'язуючого циркуляру для Московської Патріархії та засудили такий вид співпраці Церкви та держави. Виконуючи антирелігійні вказівки радянського влади, духовенство перетворювалося в

⁶ Шліха Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*. Харків 2011, 173.

⁷ Концур-Карабінович Н. *Становище Української Греко-Католицької Церкви в 1940-х роках // Карпати: людина, етнос, цивілізація 7-8 (2017-2018) 295.*

⁸ Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави, 39-40.

⁹ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989), 264.*

«донощиків» на своїх парафіян¹⁰, адже внаслідок вияву факту хрещення їх «“прорабатывали” по месту работы или учебы, подвергали “административному давлению”, на них помещались карикатуры наравне с пьяницами, развратниками: и бездельниками, их имена с нелестными комментариями склонялись в прессе и т.д.»¹¹. Саме тому духовенство РПЦ зверталось до своїх вірних із питаннями реєстрації хрещень, оскільки парафіяни дуже часто просили священника знищити записи у книгах, що засвідчували факт звершення Тайни. У даному випадку, священнослужителі офіційної Церкви змушені були вдаватися до нелегальних хрещень, які відбувалися поза храмом у приватних домівках¹², подібно як це діяла катакомбна УГКЦ. Також були відомі факти оренди приміщень спеціально виділених для уділення цієї Тайни¹³.

Отже, зважаючи на політичні обставини в Радянському Союзі, певною мірою, діяльність підпільного греко-католицького духовенства приваблювала мирян, які сподівалися на анонімність. Душпастирська праця катакомбної УГКЦ відбувалася на нелегальній площині. Через це підпільні священники намагалися зберігати у таємниці свою діяльність, щоб уникнути негативних наслідків зі сторони державних органів. Не зважаючи на те, що велика кількість дітей були хрещенні духовенством офіційної Церкви, було чимало мирян, котрі шукали підпільного священника УГКЦ¹⁴. Уділення цього Таїнства для малих дітей відбувалося у приватних помешканнях з метою уникнення свідків і неприємностей для батьків на роботі. Здебільшого, під час Чину Хрещення у квартирі вікна зашторювали, а запалені свічки ставили на підлогу для того, щоб світло не просвічувало фіранки¹⁵. За факт вияву підпільного хрещення державні органи штрафували на 300 карбованців, а представників інтелігенції звільняли з

¹⁰ Шліха Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 173.

¹¹ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 265.

¹² Шліха Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 175.

¹³ Стоцький Я. *Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944-1964 років*. Київ 2008, 324.

¹⁴ Шліха Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 173.

¹⁵ Стасюк І. *Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі (1946-1989) // Держава та армія 784 (2014) 224.*

місця праці із записом в особову справу, і тоді особа більше не мала можливості влаштуватися за своїм здобутим фахом, а змушена була працювати лише на робітничих професіях¹⁶.

Підпільне греко-католицьке духовенство намагалося уділяти Тайну Хрещення згідно приписів Митрополита Йосифа Сліпого, які зазначені у «Головних правилах сучасного душпастирства». Згідно з цим документом, дане Таїнство потрібно звершувати свяченою водою. У надзвичайних обставинах ієрею дозволялося освятити воду за скороченою формулою. Також, якщо священнослужитель з певних обставин немає книг, то можна було охрестити дитину природною водою і за скороченою формою: «Крещається раб Божий (ім'я рек.) во ім'я Отця і Сина і Св. Духа, амінь»¹⁷. У зв'язку з перенавантаженням священика душпастирськими обов'язками, Апостольський Престіл дозволяв уділяти Хрещення за такою формулою: «начало обичне від речення сатани, вірую, помазання елеєм, хрещення і відтак миропомазання»¹⁸. Наголошується, що від важності уділення Тайни Хрещення залежить важність усіх наступних Таїнств¹⁹.

Для важності ²⁰ *(правосильності) Таїнства Хрещення* можна використовувати: джерельну, криничну, річкову, морську воду, а також воду із багна, цистерни, дощівки, дистильованої, стопленого снігу, граду, льоду, води, яка була остуджена із пари і роси та хімічно здобутої з кисню і водню. Неважною матерією вважалися такі рідини як: сльози, слина, піт, кров, молоко, вино, пиво, олива, чорнило, стоплений смалець, сік з овочів і тд.. Також сумнівним буде Таїнство, якщо його будуть довершувати: юшкою, солянкою, чаєм, кавою, слабим пивом, соком із дерев, льодом, снігом або рожаною водою²¹. Під час

¹⁶ Стоцький Я. *Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944-1964 років*, 335.

¹⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 5.

¹⁸ Там само, 5.

¹⁹ Там само, 5.

²⁰ Кодекс Канонів Східних Церков вживає термін «правосильність» Таїнства. Див. *Кодекс Канонів Східних Церков проголошений Іваном Павлом II*, Рим 1993.

²¹ Рожана вода – це спеціально приготовлена та освячена вода, яку використовують під час освячення престолу.

колективного хрещення катехуменів дозволялося спочатку прочитати молитви, а відтак кожному окремо уділити Хрещення та намащення миром. Нез'єдинених, на вимогу батьків, можна було хрестити через занурення²². Під час підпільного звершення Хрещення, священнослужителі, з огляду на економію часу, використовували для помазування елей, який вже був освячений раніше²³.

У «Головних правилах сучасного душпастирства» міститься припис, який зазначає, що відповідно до давнього звичаю дорослим особам можна уділяти Таїнство Хрещення через поливання²⁴, проте в катакомбний період випадки хрещення дорослих відбувалося вкрай зрідка²⁵. Це пояснювалося тим, що місцеве населення дотримувалося практики хрещення власних дітей відразу після народження, а особи, які приїжджали із терен Східної України, в більшості були нехрещеними та не ідентифікували свою приналежність до підпільної УГКЦ²⁶.

Митрополит Йосиф Сліпий вказує на певні обмеження щодо хресних батьків. Згідно приписів «Головних правил» заборонялося брати за хресних батьків монахів, монахинь та рідних батьків, а також публічних чужоложників, екскомунікованих, апостатів та єретиків. Нез'єдинених, дозволялося брати за хресних батьків у випадку, якщо не було нікого, і навпаки, католики могли бути хресними для нез'єдинених²⁷. З огляду на дані норми, підпільне духовенство перед уділенням Хрещення наполягало на тому, щоб хресними батьками були практикуючі християни та особи, які не відвідують богослужінь в храмах офіційної Церкви. Яскравим прикладом цього є о. (ім'я невідоме) Ласко, який був підпільним священником з с. Желудець (Кам'яно-Бузького району Львівської області) та служив богослужіння у своєму приватному помешканні. Під час звершення Таїнства Хрещення він відсторонював хресних батьків, якщо вони

²² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 5.

²³ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 265.

²⁴ *Головні правила сучасного душпастирства*, 6.

²⁵ Шліха Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*, 180.

²⁶ Будз К. *Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946-1989 рр.)* // *Магістеріум* 41 (2010) 34.

²⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 6.

відвідували православні храми. Також подібної практики намагалися дотримуватися і інші підпільні священники²⁸.

Отже, з огляду літургійної площини, у період підпілля в моментах уділення Тайни Хрещення не відбувалося радикальних змін. Греко-католицькі священники дотримуватися рубрик, які були зазначені в требнику та намагалися не опускати частини Чину. Відмінність полягала в тому, що у більшості випадків Чин Хрещення відбувався не у храмі, а в приватному домі. Закономірним та зрозумілим було те, що факт Хрещення не фіксувався у відповідних книгах з метою уникнути небезпеки для батьків дитини, а також і для підпільного священнослужителя.

Відповідно до візантійської традиції Таїнство Миропомазання є дотичним до Хрещення²⁹. Для здійснення Хрещення потрібно звичайну воду, її можна легко отримати через те, що вона є в загальнодоступною річчю. Для Таїнства Миропомазання необхідне святе миро, яке за своїм складом є складною субстанцією та освячується єпископом або Главою Церкви лише раз на рік у Великий Четвер, а відтак передається духовенству. З огляду на складність отримання святого мира в надзвичайних умовах, виникали труднощі з уділенням цієї Тайни, тому що вся греко-католицька ієрархія була заарештована радянськими спецслужбами.

Митрополит Йосиф Сліпий передбачаючи надзвичайні обставини для Церкви, у «Головних правилах сучасного душпастирства» намагається представити *мінімальні норми, які є необхідними для звершення Таїнства Миропомазання*. Отже, згідно з документом, для важності цієї Тайни, священнослужителю потрібно мати освячене миро та зберігати характерну для неї формулу: «Печать дару Святого Духа. Амінь»³⁰. Під час уділення Таїнства Миропомазання священник помазує святим миром головні ділянки людського

²⁸ Сергійчук В. *Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*, 410.

²⁹ *Требник*, Чин Миропомазання // *Требник*. Видав Верховний Архiepіскоп Української Греко-Католицької Церкви 2017, 41.

³⁰ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 6.

тіла охрещеного, творячи на чолі, очах, ніздрях, устах, грудях, руках та ногах образ хреста³¹. Також Йосиф Сліпий вводить обмеження до помазання лише чола особи³². Дане помазання потрібно здійснювати виключно пальцем³³. Заборонялося для цього використовувати вату, клоччя або пензель³⁴, бо це спричинювало неважність Тайни. Внаслідок неможливості отримати нове миро, можна було вживати старе, якщо воно не зіпсується³⁵.

Згідно з приписами «Головних правил» дозволялося миропомазувати вірних інших обрядів, навіть колишніх нез'єдинених, які з'єдналися із Католицькою Церквою³⁶. Єпископам, з огляду на надзвичайні обставини, дозволялося освячувати миро не тільки у Великий Четвер, а в дні, коли для цього була потреба³⁷. Таїнство Миропомазання не відноситься до категорії так званих обов'язкових Святих Тайн, тому, якщо з певних обставин або причин немає можливості його уділити, то звершення цього Таїнства можна відкласти на пізніший час³⁸.

Прикладом освячення мира в надзвичайних умовах є особа Митрополита Йосифа Сліпого, який незважаючи на ув'язнення, все одно намагався освячувати миро у Великий Четвер. Відтак передавав його священикам для їхнього душпастирського служіння на території тогочасної УРСР. Під час останнього періоду заслання (1953–1963 рр.), Йосиф Сліпий в одному із своїх листів (5 грудня 1954 р.) до сестер милосердя св. Вікентія написав, що: «Останнім часом я хворію, пришліть мені ліки, які готуються з таких от олій»³⁹. Під цією ознакою він намагався отримати особливі інгредієнти для освячення мира: «Найважливіше, – то дістати дві літри природної оливи, до того додати

³¹ Чин Миропомазання // *Требник*, 45.

³² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 6.

³³ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 7.

³⁴ Відповідно до літургійного чину звершення Таїнства Миропомазання у нез'єдинених (православних) вживається пензель, а в греко-католиків внаслідок впливу Римо-Католицької Церкви – дотикання рукою, помазання пальцем.

³⁵ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 7.

³⁶ Там само, 7.

³⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 37.

³⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 7.

³⁹ Штука С. *Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність ГКЦ в Радянській Україні (1946 – 1963 рр.)* // *Наукові записки ТДПУ* 6 (2012) 342.

1/5 бальзаму – періан – трохи алоє, мірту. Це лікарство вміє варити тільки Атаназій⁴⁰. Інші складники подані в архієрат, який пришліть мені або бодай переписіть молитви з нього на Служ. Бож. Вел. Четверга»⁴¹. Також просив вислати білих сухарів та загорнути їх в «Арх.» (Архиєратикон), в якому міститься молитва на освячення мира⁴².

Рецепт цього лікарства був написаний латиною з метою конспірації. Після його розшифрування виявили, що це інгредієнти мира⁴³. Митрополит Йосиф Сліпий освятивши миро, намагався його передати на Україну у вигляді ліків: «Не ті ліки, що треба, мені прислали, але щоб вони не зіпсувалися, висилаю їх назад»⁴⁴. Таким чином незважаючи на цензуру та перевірку посилок, Митрополит Йосиф Сліпий знаходив способи, щоб доставити святе миро для підпільних греко-католицьких священиків.

Також важко уявити, що греко-католицькі священики перебуваючи в тюрмах мали при собі святе миро. Наприклад, ієромонах Порфирій Чучман, з огляду на умови ув'язнення, змушений був уділяти Таїнство Хрещення без Миропомазання⁴⁵. На теренах Галичини підпільне духовенство вживало миро попередніх років або отримувало святе миро від підпільних греко-католицьких єпископів, які намагалися освячувати миро кожного року. Процес передавання мира духовенству від владики відбувався через священика, який мав зв'язок із ним. Проте були священики, які навіть не знали, хто є їхнім єпископом. Цей факт є цілком очевидним, оскільки в цей період зберігалася строга конспірація, тому про церковну ієрархію серед священиків намагалися не розмовляти⁴⁶.

⁴⁰ Атанасій Кольбенко – ієромонах-студит, який був помічником Митрополитом Андреем Шептицьким протягом останніх п'ятнадцяти років його життя. Оскільки о. Атанасій був наближеною особою митрополита, а митрополит був прикутий до інвалідного візка, то він особисто приготував миро для освячення у Великий Четвер, тому відповідно добре знав усі інгредієнти та процес приготування мира.

⁴¹ Крута Г (упор.). *І пізнаєте правду*. Львів 2004, 90.

⁴² Терещук Г. *В Україні та світі відзначають 120-річчя патріарха Йосифа Сліпого* // radiosvoboda.org (12.08.2020).

⁴³ Штука С. *Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність ГКЦ в Радянській Україні (1946 – 1963 рр.)*, 342.

⁴⁴ Там само, 342.

⁴⁵ Приліп О. *Старець з Дори*. Львів 2010, 50.

⁴⁶ Говера І. *Літургійне життя священиків і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 271-272.

Отже, у більшості випадків на території Галичини Хрещення звершувалося разом з Таїнством Миропомазання, а підпільні священнослужителі намагалися дотримуватися рубрик зазначених в требниках. Однак, під час заслання, ув'язнення чи будь-якої іншої надзвичайної обставини для підпільного духовенства, допоміжними були норми «Головних правил сучасного душпастирства». Ці норми не тільки спрощували спосіб уділення Таїнства Хрещення чи Миропомазання, або іншого Святого Таїнства, але також полегшували докори сумління щодо важності Таїнств.

3.2. Таїнства Покаяння та Єлеопомазання

У катакомбний період УГКЦ Таїнство Покаяння тісно пов'язувалося із Божественною Літургією, оскільки присутні вірні перед звершенням Літургії приступали до сповіді. Владика Михаїл Сабрига пригадує: «Отже, ми перш ніж почати богослужіння, кожного разу сповідали людей. Священик йшов в другу кімнату, там епітрахиль очікував. Люди приходили один по одному, всі, які були в кімнаті, які прийшли наперед посповідалися»⁴⁷. Важливо зазначити, що у підпільному середовищі період пасхальної сповіді тривав від неділі Митаря і Фарисей до празника свв. апп. Петра і Павла⁴⁸. Греко-католицьке духовенство у своєму підпільному служінні намагалося присвячувати багато часу для уділення цієї Тайни, тому що вона вважається духовним підґрунтям для прийняття Пресвятої Євхаристії. Особа, яка була присутньою на богослужіннях в отця-редемпториста Михаїла Винницького, згадує про його душпастирське служіння в умовах переслідування наступним чином: «Він дуже боляче переживав, коли хтось з присутніх на Літургії не приступав до Св. Причастя. Після Літургії він обов'язково підходив до такої людини та питавсь чому вона не посповідалася та не приступила до Св. Причастя»⁴⁹. Даний випадок наочно

⁴⁷ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 272.

⁴⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 19.

⁴⁹ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 272.

представляє, яке велике значення мав духовний стан вірних у період підпілля, оскільки вони були однією із основних рушійних сил на шляху збереження УГКЦ.

Зважаючи на потребу духовної підтримки греко-католицьких вірних у надзвичайних обставинах, Митрополит Йосиф Сліпий у «Головних правилах сучасного душпастирства» надає кожному пресвітеру певні повноваження щодо звершення Таїнства Покаяння. Ці повноваження є представлені у другому розділі «Святі Тайни» даного документу, зокрема в четвертому підпункті під титулом «Сповідь».

Отже, якщо священнослужитель не був суспендований від повноважень сповідати, то він міг *розгрішати вірних, духовенство, монахів та монахинь по всій території Радянського Союзу, без огляду на межі єпархії та обряд*⁵⁰. Він мав право розгрішати від всіх гріхів, окрім гріхів, які були зарезервованими за Римським Престолом, а саме: зречення віри, прямої зради сповіді, намагання священником укласти подружжя, розгрішити спільника (-цю) від гріха нечистоти, спонукання під час сповіді до гріха нечистоти⁵¹. У даному випадку розгрішати від вищезазначених гріхів священник міг лише після дозволу Апостольського Престолу або уповноваженого єпископа. Якщо внаслідок певних обставин не було можливості звернутися до найвищої влади Церкви, то дозволялося розгрішити каяника від цих гріхів під умовою, що при першій нагоді священник повідомиться про уділене розгрішення⁵².

Митрополит Йосиф Сліпий у своєму документі подає детальне роз'яснення п'яти гріхів, які зарезервовані за Римським Престолом. Зокрема, щодо зречення віри, він зазначає, що цей гріх, з огляду на політичні дії радянської влади, може мати часте виявлення, особливо серед молодого покоління⁵³. Потрібно зауважити, що із зазначеного переліку зарезервованих гріхів за Апостольським

⁵⁰ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 11.

⁵¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 11-12.

⁵² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 12.

⁵³ У статуті ВЛКСМ, зокрема в 1 розділі «права і обов'язки членів» зазначалося, що від осіб, які вступають до комсомолу (це могла бути молода людина від 11 до 28 років), вимагалось боротися з будь-якими проявами соціалістичної, буржуазної та релігійної ідеології.

Престолом, Йосиф Сліпий подає лише опис цих гріхів, проте не вказує церковне покарання за них. Винятком є намовляння священнослужителем каяника у момент сповіді на гріх нечистоти. У цьому випадку він наголошує, що такого пресвітера позбавляють повноваження на сповідь до кінця життя⁵⁴.

Згідно із приписами «Головних правил», підпільне духовенство могло розгрішати і від профанації Святих Таїнств за яке в той час Церква карала ескомунікою⁵⁵. Також пресвітер мав повноваження розгрішати від святокупства (синомії). Наприклад, коли священник придбав за кошти парафію, а інший прийняв їх, то умовою для розгрішення є те, що святокупець повинен залишити осілу ним парафію та пожертвувати відповідні кошти на милостиню або відпокутувати епітимію. Проте, якщо є загроза виникнення згіршення або інший священнослужитель немає можливості осісти дану парафію, то святокупець може залишити придбану ним парафію⁵⁶. У такому випадку документ вказує лише на умови відпокутування для святокупця, але немає жодних вказаних умов для того, хто прийняв кошти.

Особливої уваги потребують повноваження, відповідно до яких *пресвітер міг розгрішати від неправильностей*⁵⁷ (Йосиф Сліпий також у цьому контексті вживає термін «неключимість») дияконів та священнослужителів під умовою уникнення згіршення. У «Головних правилах сучасного душпастирства» перераховується 14 категорій церковних перешкод (неправильностей) – перших 7 пов'язані з протиправними діями⁵⁸, а наступні 7 пов'язані з хворобливим

⁵⁴ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 15.

⁵⁵ Розгрішати від збезчещення Святих Таїн належало до юрисдикції Папи Римського, але оскільки у надзвичайних повноваженнях наданих Папою не було зазначеної заборони на даний випадок, тому відповідно ієрей отримував право розгрішати від цього гріха.

⁵⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 16.

⁵⁷ Неправильність (неключимість) – це церковна перешкода, яка прямо забороняє прийняття вищих свячень і виконання обов'язків пов'язаних із ними, коли вони вже отриманні. Див. Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 16.

⁵⁸ 1) апостати, еретики та схизматики;

2) пресвітер, який поза крайньою необхідністю переконує звершити Тайну Хрещення у некатоліків;

3) пресвітер, який намагався би укласти подружжя або цивільний шлюб, будучи вже одруженим священником або навіть склавши тимчасові обіти; до цієї категорії також відносяться світські неодружені чоловіки, які бажають одружитися із вже заміжньої жінкою або монахиною, яка склала вище згадані обіти;

4) людиновбивці, але не лише фізичні, а також і ті, хто морально спонукав до цього; той, хто спричинив зігнання плоду і всі, хто співдіють у цьому; до цієї категорії не відносяться воїни, котрі вбивають іншу людину з огляду власного захисту;

станом особи⁵⁹ (з огляду на особливість даної категорій осіб, приймати рішення щодо ступеня перешкоди відноситься до юрисдикції єпископа, тому у пресвітерській практиці це траплялося зрідка). Митрополит Йосиф Сліпий у своєму документі також наголошує, що підпільному духовенству дозволялося уділяти повний відпуст особам, які навернулися із нез'єдинення та єресей, і розгрішати від постів у приписані дні. Вони могли звільняти або замінювати складені приватні обіти або присяги не порушуючи права третьої сторони⁶⁰.

Таїнство Сповіді для колишніх нез'єдинених потрібно було уділяти у відмінний спосіб ніж для греко-католицьких вірних. У момент звершення цієї Тайни, каятник повинен був ставати перед аналоєм на якому було Святе Євангеліє та хрест, а відтак сповідник накривав голову пенітента епітрахилем. Після визнання гріхів, пресвітер клав руку на голову каятника та давав розгрішення. Митрополит Йосиф Сліпий щодо сповіді нез'єдинених зазначає цікавий нюанс, відповідно до якого, каяника потрібно запитуватися: «Чи ти каєшся за свої гріхи?», а не «Чи ти жалієш за свої гріхи?»⁶¹. Також нез'єдинені повинні були відбутися «говіння»⁶² не менше трьох днів, щоб не було згрішення, що вони приступають до Тайни Покаяння без нього. Дозволялося вживати православну форму розгрішення, проте, якщо сприяли обставини, то можна розгрішати характерною для нашого обряду формою⁶³.

Підпільне середовище греко-католицьких священнослужителів не рекомендувало вірним приступати до нез'єдинених пресвітерів з метою уділення їм сповіді. Це пов'язувалося з тим, що важність їхніх свячень було сумнівним, а

5) самогубці та особи, які позбавили певного члена людського тіла себе або іншу людину;

6) клирики, котрі здійснювали недозволені їм медичні або хірургічні лікування, які спричинили смерть;

7) клирики, які свідомо звершують священнодії, які не відповідають їхнім свяченням (священик виконує функції єпископа – посвячує храм, чашу або диякон здійснює пресвітерське служіння).

Див. Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 17-18.

⁵⁹ 1) народженні поза подружжям; 2) каліки; 3) епілептики, безумні, одержимі злим духом; 4) двоєженці; 5) згвалтовані; 6) суддя, який виніс смертельний вирок, навіть, якщо вирок приймався колегіально; 7) кати та їхні помічники.

Див. Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 18.

⁶⁰ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 18.

⁶¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 19.

⁶² Говіння – це процес підготовки до прийняття Таїнства Покаяння та Пресвятої Євхаристії, який передбачає піст, милостиню, відвідування богослужінь.

⁶³ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 19.

отже і звершення Святих Таїнств також було сумнівне. З огляду на сумніви, існувала недовіра до священників офіційної Церкви: «Позбирали таких енкаведистів, які були за якусь кару звільнені, то їх за три ночі вивчили, щоб їх сюди прислати до нас на священників, щоб відганяли людей від церкви. Я, як подивилася, що він виробляє то більше не пішла»⁶⁴. Отже, до православного духовенства існувало упереджене ставлення. Через недостатню кількість підпільних священнослужителів, вірні інколи наважувалися на сповідь у «возз'єдинених» священників, які мали важні свячення, проте внаслідок тиску перейшли на православ'я⁶⁵. Таким чином Таїнство Покаяння під час катакомбного періоду було для вірних УГКЦ з однієї сторони духовною підтримкою та розрадою в умовах переслідування, а з іншої суспільною небезпекою, яка могла виникнути внаслідок вияву факту звершення цієї Тайни. Саме тому підпільне духовенство намагалося дотримуватися максимальної конспірації. Вірні сповідатися у пресвітера, в якому були переконані, що він не співпрацює із радянськими спецслужбами.

Також Святі Таїнства Покаяння та Пресвятої Євхаристії дотично пов'язуються із Чином Єлеопомазання. Незважаючи, що ця Тайна може уділятися в приватному помешканні, лікарні чи в храмі, для одного чи багатьох хворих, вона вважається спільнотним богослужінням⁶⁶. Якщо сприяють обставини та стан здоров'я недужої особи, то звершенню Чину Єлеопомазання може передувати сповідь хворого та прийняття Пресвятої Євхаристії⁶⁷.

У «Головних правилах сучасного душпастирства» практично не зазначено вказівок щодо уділення Таїнства Єлеопомазання. Єдиним приписом щодо цієї Тайни є те, що при відсутності священнослужителя, побожний вірний мав право таємно та без свічки віднести Святе Напуття до хворого, який міг сам

⁶⁴ Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 273.

⁶⁵ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 127.

⁶⁶ II Ватиканський Собор. Догматична конституція про Святу Літургію *Sacrosanctum Concilium*. Львів 2014, 31.

⁶⁷ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм Католицької Церкви*. Жовква 2002, 365.

запричаститися⁶⁸. Митрополит Йосиф Сліпий не вважає достатньою підставою для священнослужителя передавати Святе Причастя через парафіянина до сусіднього села з тієї причини, що до нього простягається погана дорога⁶⁹.

Президія Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. затвердила 2 декрети: «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу» та «Про застосування статті 138 Кримінального кодексу УРСР». Відповідно до першого декрету встановлялися штрафи за «порушення законно встановлених правил організації та проведення релігійних зборів, процесій чи інших культових церемоній; організацію та проведення служителями культу та членами релігійних організацій спеціальних зібрань для дітей та молоді»⁷⁰. Постанови цього декрету місцеві виконавчі комітети рад використовували для накладання штрафів на греко-католицьке духовенство внаслідок виявлення підпільних хрещень, шлюбів, поховань або звершень Божественних Літургій у приватних помешканнях. Другий декрет уточнював покарання: штраф у розмірі від 50 карбованців, виправні роботи на період від одного до п'яти років з можливою конфіскацією майна⁷¹.

У підпільному середовищі Таїнство Єлеопомазання уділялося в помешканнях недужих осіб лише вдень, тому що вночі за пересуванням греко-католицьких священників відбувався нагляд зі сторони радянських спецслужб. За ними стежили через таксистів, які були завербованими представниками КДБ. В їхні обов'язки входило робити фотографії підпільних священників. З огляду на це, викликати таксі та відвідувати хворих було небезпечно. Також вони прослуховували телефонні розмови, проводили допити і обшуки помешкань, залякували та шантажували, підкуплювати деяких пресвітерів або мирян⁷². Ієромонах-студит Василь Вороновський є прикладом того, як органи держбезпеки здійснювали спостереження за діяльністю

⁶⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 10.

⁶⁹ Там само, 10.

⁷⁰ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 140.

⁷¹ Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 140-141.

⁷² Боцюрків Б. *УГКЦ в катакомбах*, 139-140.

підпільного духовенства. Працівники КДБ 12 лютого 1985 р. оштрафували отця Василя у розмірі 50 карбованців через те, що він уділив Тайну Сповіді хворій жінці в її приватному будинку. Злочин зафіксував дільничний Зеленько, який провів обшук квартири та конфіскував літургійні речі, релігійну літературу та іконки, які описав як «фотографии с изображением бога»⁷³.

Також були випадки, коли підпільні священики сповідали вмираючих осіб в лікарнях. У відділеннях лікарень медсестрами, санітарками або на різних технічних посадах працювали: вірні, підпільне духовенство і монахині, які ходили у звичайному одязі. Варто зазначити, що вони (монахині) носили чорні пояси, відповідно по якому їх можна було ідентифікувати⁷⁴. Завдяки їхній роботі, греко-католицькі священнослужителі мали можливість уділяти Таїнство Покаяння для недужих людей. До прикладу, о. Євстахій Смаль працював завгоспом у Львівській обласній туберкульозній лікарні, тому під час свого перебування у ній сповідав важкохворих осіб⁷⁵.

Отже, у «Головних правилах сучасного душпастирства» зустрічаємо велику кількість приписів, які зосереджені на важності звершення Таїнства Покаяння. Це свідчить про те, що ця Тайна відігравала надзвичайно важливе значення у духовному житті як вірних так і священнослужителів під час підпільного періоду УГКЦ. Вона була духовною основою для майбутнього звершення інших Святих Таїнств. З огляду на цей аспект, Митрополит Йосиф Сліпий надає підпільному духовенству великий ряд повноважень для уділення Тайни Сповіді не лише з метою відповідної духовної підтримки вірних у надзвичайних обставинах, але й також від можливого уникнення згіршення серед мирян. Саме тому, вищезазначені надзвичайні повноваження щодо уділення цього Таїнства були надані з метою належної душпастирської опіки. Оскільки це і є головною метою всіх приписів зазначених Йосифом Сліпим у «Головних правилах сучасного душпастирства».

⁷³ Мартинюк Т. *Сповідь за 50 карбованців* // *Патріархат* 6 (2013) 29.

⁷⁴ Шейко О. *Редемптористи, або завжди вірні* // photo-iviv.in.ua (23.09.2020).

⁷⁵ Поліщук Н. *Отець Євстахій Смаль. Історія «всюдисущого» отця* // *Християнин і світ* 7 (2016) (25.09.2020).

3.3. Таїнство Подружжя

Під час катакомбного періоду УГКЦ, звершення Святих Таїнств, були чи не єдиними моментами зустрічі вірних із підпільним греко-католицьким духовенством. У більшості випадків цим зустрічам сприяло таємне звершення Божественної Літургії, уділення Хрещення або благословення подружжя. Впродовж підпільного періоду, Чин Таїнства Подружжя уділявся подібно до Хрещення, тобто із зберіганням конспірації та анонімності.

У Радянському Союзі суспільство змушене було робити вибір – звертатися до духовенства офіційної Церкви із можливими негативними наслідками через виявлення факту шлюбу, або йти до підпільних греко-католицьких священиків, щоб вони таємно благословили їм подружжя. Прихильність до підпільної УГКЦ полягала в тому, що факт уділення Таїнства Подружжя підпільним священнослужителем намагався зберігатися в цілковитій анонімності. Проблема вибору була спричинена тим, що комуністична влада намагалася контролювати релігійну діяльність як РПЦ та і забороненої УГКЦ⁷⁶. Партійне керівництво ніколи не допускало Церкву до ідеологічного виховання в державі. Натомість комуністична влада перетворила Російську Православну Церкву у знаряддя маніпулювання радянським суспільством⁷⁷. Також у радянському середовищі 80% молодих осіб вважалися членами ВЛКСМ, а згідно з нормами статуту цього комуністичного союзу було заборонено брати участь в релігійному житті⁷⁸. Отже, вищезазначені способи впливу на суспільство зі сторони комуністичної влади відлякували молоде покоління від відвідування храмів. Також це спонукало їх утверджуватися у виборі, що краще жити без церковного благословення подружжя, щоб уникнути морального чи фізичного приниження.

Митрополит Йосиф Сліпий у «Головних правилах сучасного душпастирства» присвячує темі Таїнства Подружжя сьомий підрозділ розділу «Святі Тайни». Даний підрозділ наголошує на трьох головних повноваженнях,

⁷⁶ Концур-Карабінович Н. *Становище Української Греко-Католицької Церкви в 1940-х роках*, 295.

⁷⁷ Там само, 295.

⁷⁸ *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*, 40.

які отримувало підпільне греко-католицьке духовенство у надзвичайних обставинах. Отже, у повноваженнях щодо подружніх справ «першою повновастю є *благословити подружжя при однім і навіть без свідків*, якщо наречені бояться переслідувань тому, що належать до партії або є в чинній військовій службі»⁷⁹. Згідно з даною нормою пресвітер перед благословенням подружжя повинен був переконатися у вільному стані наречених та про відсутність перешкод.

У «Головних правилах» наголошується, що на місійних теренах, відлюдних територіях або під час переслідування дозволялося правосильно укласти подружжя перед будь-яким священиком у присутності двох свідків⁸⁰. Згідно з даним приписом не лише парох мав повноваження благословляти подружжя, але і кожний священнослужитель. Вірним, які перебували у вищезазначених обставинах, дозволялося укласти шлюб навіть без пресвітера, лише перед двома свідками, якщо він не мав можливості явитися перед нареченими до місяця часу⁸¹. У підпільному середовищі зважаючи на відсутність священика для уділення Таїнства Подружжя, наречені складали взаємну присягу перед іконою в присутності батьків⁸².

Виголошування оповідей не відбувалося, тому обов'язок поручатися про пристойність наречених брали особи, які запрошували священнослужителя, або ті, які проводили підготовку молодої пари до Таїнства Подружжя⁸³. Якщо під час підготовки наречених до шлюбу виявилось, що хтось із подругів є неохрещений, то момент благословення подружжя ставав також нагодою для уділення Хрещення⁸⁴. У передподружніх приготуваннях, головний акцент зосереджувався на знанні Правд Віри, ознайомленню із сутністю і обов'язками подружжя. З метою уникнення небезпеки для священика, дані приготування проводили

⁷⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 21.

⁸⁰ Там само, 21.

⁸¹ Там само, 21.

⁸² Коломиєць І. *Як виглядав шлюб у УГКЦ за часів підпілля?* // credo.pro (28.09.2020).

⁸³ *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*, 42.

⁸⁴ Коломиєць І. *Як виглядав шлюб у УГКЦ за часів підпілля?*.

також підпільні монахині, якщо вони були присутні у місцевості. У випадку їхньої відсутності, священнослужителі самі приїжджали для розмови з нареченими⁸⁵.

Свідком під час Чину Вінчання могла бути будь-яка особа, головне, щоб вона була спроможна засвідчити факт укладання подружжя: «то чоловік чи жінка, віруючий чи нехрещений, споріднений чи чужий, дорослий чи малолітній, щоб лише вже був при розумі»⁸⁶. У більшості випадків роль свідків відіграла найближча родина наречених, або свідком була лише одна особа. З огляду на обставини Чин Вінчання намагалися звершувати вночі, щоб не було присутності сторонніх осіб. Про урочистість нагадувала лише запалена свічка на столі⁸⁷. Йосиф Сліпий зазначає цікавий факт, що на важність благословення подружжя не впливає стан свідка, тобто чи він добровільно, чи з примусу погодився ним бути⁸⁸.

Для звершення Таїнства Подружжя священник прибував у визначений день. У більшості випадків це були будні дні або в період відпусток. Перед обрядом вінчання відбувалася сповідь, звершення Божественної Літургії, а відтак саме уділення Тайни. Обручки, були обов'язковим атрибутом в Чині Вінчання. Відповідно до обставин та місцевості, одежа наречених могла бути щоденна або традиційна для шлюбу. Перед Тайною Покаяння, священнослужитель проводив з молодими науку, а відтак екзаменував їх⁸⁹. Отець Василь Вороновський зі свого душпастирського досвіду пригадував, що він боявся уділяти шлюб без відповідного підготування наречених. Тому він старався перед звершенням Таїнства Подружжя проводити хоча би годину передподружніх наук⁹⁰. Саме тому, вірні, які практикували відвідування підпільних богослужінь,

⁸⁵ Глистяк Я. – Турій О. *Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України* // *Ковчег* III (2001) 370.

⁸⁶ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 21.

⁸⁷ Говера І. *Літургія підпільної Церкви*, 79.

⁸⁸ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 21.

⁸⁹ *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*, 40-41.

⁹⁰ Приліп О. *Згадуємо о. Василя Вороновського* // *Дорогою молитви* 9-10 (2010), 8.

намагалися контактувати та вирішувати питання організації обряду шлюбу через довірених осіб.

Відповідно до другого повноваження, підпільні священнослужителі могли *розгрішати від всіх розриваючих перешкод*, окрім пресвітеріату, посвоячення в простій лінії⁹¹, торжественних (довічних) та звичайних (тимчасових) обітів⁹². Митрополит Йосиф Сліпий у «Головних правилах» виділяє дев'ятнадцять розриваючих перешкод: брак згоди⁹³, суттєва помилка⁹⁴, незрілий вік⁹⁵, потайні подружжя⁹⁶, невільництво, тілесна неміч⁹⁷, насилля і страх, пірвання (згвалтування), подружжя зв'язь, перепона злочину⁹⁸, Тайна Священства, торжественні (довічні) обіти, нерівність богопочитання⁹⁹, споріднення до третього ступеня включно, духовне споріднення на підставі хрещення між охрещеним та кумами (хресними батьками), посвоячення до другого ступеня включно, прилюдна чеснота¹⁰⁰, перешкода умови¹⁰¹, удана (фіктивна) згода¹⁰².

З огляду на підпільні обставини, греко-католицьким священнослужителям було важко дослідити та переконатися в присутності канонічної перешкоди. Оскільки УГКЦ існувала на нелегальній площині в СРСР, тому не мала можливості дотримуватися всіх канонічних приписів, зокрема отримання в повному обсязі інформації щодо вільного стану наречених. З підпільного середовища ОУН відомо винятковий приклад укладання неважного подружжя. У 1944 р. о. Богдан Одинський (член ОУН із псевдо «Лісовик») в с. Жаб'є

⁹¹ Кодекс Канонів Східних Церков вживає термін «пряма лінія».

⁹² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 22.

⁹³ Коли один із подругів має намір укласти подружжя з іншою особою лише з метою власної вигоди.

⁹⁴ Коли один із подругів не розуміє значення та важливості подружжя, або свідомо укладає шлюб, знаючи, що існує перешкода і він буде розривне.

⁹⁵ Не може чоловік, якому не виповнилося 16 років, а жінці 14 років важко укласти подружжя, навіть, якщо вони фізично здатні до тілесних зносин.

⁹⁶ Якщо наречені уклали подружжя, але під час обряду не було присутності ні пароха, ні свідків.

⁹⁷ Якщо тілесна неміч (статеве безсилля) є абсолютне, то ні чоловік, ні жінка не можуть правосильно укласти подружжя.

⁹⁸ 1) коли один із подругів зв'язаний цивільним шлюбом з іншою особою; 2) коли один із подругів заради укладання подружжя з певною особою спричинює смерть шлюбному подругу; 3) якщо чоловік і жінка співдіяли у вбивстві шлюбного подруга.

⁹⁹ Подружжя з нехрещеними, жидами, магометанами (мусульманами) і тд..

¹⁰⁰ Ця перешкода виникає внаслідок прилюдного наложництва.

¹⁰¹ Якщо подружжя укладається на основі певної умови.

¹⁰² Згода для укладання подружжя повинна бути дійсною, внутрішньою та усно або письмово виражена на зовні.

(тепер Верховина), незважаючи на сумнів щодо вільного стану нареченого, благословив подружжя двох підпільних членів ОУН: лікаря Дмитра Костащука (псевдо «Поліщук») та Надії Кузьменко (псевдо «Тиха») ¹⁰³. У пізнішому часі виявилось, що наречений вже був одружений, а його дружина перебувала на засланні внаслідок його зв'язків з підпіллям. Хоча чоловік переконував, що вона зрадила його та живе радянським офіцером ¹⁰⁴.

Дозволялося не зберігати документ, який засвідчував би звершення Чину Вінчання ¹⁰⁵. Отже, з огляду на обставини, шлюбні протоколи не велися. Однак, якщо священник все таки заповнював такий документ, то лише формально ¹⁰⁶. Після укладання та підпису наречених, протокол розривався або спалювався з метою конспірації. Подарований священником образок міг бути єдиною згадкою про звершене Таїнство Подружжя, тому що фотографувати події такого характеру заборонялося ¹⁰⁷. Прикладом щодо вищезазначених тверджень є свідчення п. Марти Когут, яка пригадує:

Моїй доньці Оксані шлюб давав отець Роман Чолій в Зимній Воді. Пізно вночі зібралася найближча родина. Спочатку була сповідь, а потім отець став писати протокол, випитуючи дані у молодих. Всі настрашилися, бо якби цей протокол потрапив в чужі руки, то Оксана мала б неприємності в інституті. Та отець, закінчивши протокол, наказав молодим підписатися під ним. Він сказав: “Всі формальності повинні бути належно виконанні”, а після Служби Божої спалив ті папери ¹⁰⁸.

Третім повноваженням, яке надавалося підпільному духовенству було *узаконення подружжя* (Йосиф Сліпий вживає термін «уважнення»), яке настає після відновлення згоди подругів ¹⁰⁹. Підставою для якого є неважно укладене подружжя «задля якоїсь скритої назовні перепони і не усуненої в злій чи добрій вірі» ¹¹⁰, тому таке подружжя потрібно узаконити (уважнити) або розв'язати.

¹⁰³ Гавришко М. *Нелегітимні шлюби в підпіллі: історія «Тихої» та «Поліщука»* // uamoderna.com (01.10.2020).

¹⁰⁴ Там само, *Нелегітимні шлюби в підпіллі: історія «Тихої» та «Поліщука»*.

¹⁰⁵ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 20-21.

¹⁰⁶ Коломиєць І. *Як виглядав шлюб у УГКЦ за часів підпілля?*

¹⁰⁷ Іван Говера. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*, 288-289.

¹⁰⁸ І. Коломиєць. *Як виглядав шлюб у УГКЦ за часів підпілля?*

¹⁰⁹ Це відновлення вимагається для правосильності узаконення, хоч би спочатку обидві сторони висловили згоду і потім її не відкликали. Див. *Кодекс Східних Церков проголошений Іваном Павлом II*, кан. 843, §2.

¹¹⁰ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 25.

Перешкодами, внаслідок яких потрібно узаконювати подружжя є: брак належної згоди, недотримана форма вінчання та розриваючі перешкоди¹¹¹.

Митрополит Йосиф Сліпий у «Головних правилах» наголошує на душпастирській второпності та обережності, оскільки «якщо подруги є в добрій вірі, а з рішення неважності поставали б великі шкоди, то лишити їх у добрій вірі. І то не тільки тоді треба це зробити, коли перепона є укрита і нерозрішена, але й тоді, коли вона є укрита і розрішима»¹¹². Дотримання даного припису є актуальне у випадку, якщо немає можливості розділити подругів без згіршення, тому що після виявлення неправосильності подружжя вони і надалі будуть грішно зноситися¹¹³.

У випадку, якщо священнослужитель або сповідник поза Тайною Покаяння дізнався про неважність шлюбу, то він не може відразу приймати рішення щодо його неправосильності. Отже, якщо перешкода є загальновідома, то священник повинен диспензувати від неї та взяти присягу у подругів при двох свідках. Якщо подруги виявляють страх у зв'язку з переслідуваннями, то можна і без присутності свідків¹¹⁴. Також, якщо про перешкоду відомо лише одному з подругів, то необхідно повідомити про неї іншу сторону і намагатися отримуватися від статевих зносин до відновлення згоди¹¹⁵.

Для усунення браку згоди потребується відновлення згоди, якщо вона «не була внутрішня, або була вимушена страхом, або була дана задля помилки»¹¹⁶. Якщо брак згоди присутній лише в одного подруга, то потрібно за спільним порозумінням поновити згоду. Також, якщо немає можливості донести другому подругові неважність подружжя, то потрібно односторонньо поновити згоду і доповнити її згодою іншого, який присягав їй, але не відкликав. Внаслідок

¹¹¹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 26.

¹¹² Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 25.

¹¹³ Там само, 25.

¹¹⁴ У звичайних обставинах потрібно розділити подругів до моменту отримання від єпископа диспензи і звершення нового обряду вінчання.

¹¹⁵ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 26.

¹¹⁶ Там само, 26.

відсутності згоди в обох подругів необхідно фіктивно поновити її неначе подружжя укладається перший раз¹¹⁷.

Також потрібно доповнити згодою перед священнослужителем і двома свідками подружжя під час укладення якого була не дотримана форма вінчання. У випадку відсутності в одного із подруг наміру явитися на відновлення подружжя, необхідно оздоровити шлюб в корені¹¹⁸. Якщо обидві сторони не мають бажання явитися, то потрібно так залишити, але в подальшому намагатися урозумити їх¹¹⁹.

У надзвичайних умовах для того, щоб узаконити подружжя внаслідок розриваючої перешкоди потрібно «усунути перепону, диспензувати від неї або зажадати, коли вона сама уступить з часом, або із зміною дійсного стану (наречені осягнуть вік, умре подруг, відзискає розум)»¹²⁰. Якщо перешкода є публічно відома¹²¹, то необхідно відновити подружню згоду у присутності священнослужителя та двох свідків. У випадку тайної перешкоди, подруги можуть самі таємно відновити згоду. У подальшому, з настанням сприятливих обставин, потрібно довершити її перед пресвітером та двома свідками, або хоча би при двох свідках із написанням листа з підписами та доставити його до єпископа¹²².

Отже, підсумовуючи надзвичайні повноваження щодо уділення Тайни Подружжя, які представлені у «Головних правилах сучасного душпастирства», можна зазначити цікавий факт, що Митрополит Йосиф Сліпий у своєму документі присвячує найбільшу увагу приписам щодо цього Таїнства. Адже антирелігійна політика в Радянському Союзі спричинила внесення корективів не лише у літургійну практику уділення Чину Вінчання, але і всіх Святих

¹¹⁷ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 26.

¹¹⁸ Оздоровлення в корені – це узаконення подружжя без відновлення згоди, уділене компетентною владою. Містить у собі диспензу від перешкоди, якби така існувала, і від приписаної правом форми вінчання, якщо вона не буде дотримана, а також від переведення канонічних наслідків у минуле. Див. *Кодекс Східних Церков проголошений Іваном Павлом II*, кан. 848, §1.

¹¹⁹ Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*, 27.

¹²⁰ Там само, 27.

¹²¹ Під час звичайних обставин потрібно укласти протокол та віднести до Митрополичого Ординаріату.

¹²² *Головні правила сучасного душпастирства*, 27.

Таїнств. З огляду на важливість канонічного характеру під час благословення подружжя, підпільне духовенство намагалося формально або в повному обсязі дотримуватися основних норм, які були зазначені в «Головних правилах». Цими нормами були: факт звершення Таїнства Хрещення, вік та вільний стан подругів, присутність свідків, передподружжя підготовка наречених, сповідь та складання шлюбного протоколу. Однак надзвичайні обставини не завжди сприяли греко-католицьким священикам дотримуватися всіх зазначених норм. Вони були змушені проявляти душпастирську второпність з метою «спасати душі», уникнення згіршення, а також оберегти себе та вірних від переслідувань. Саме тому, Митрополит Йосиф Сліпий, передбачаючи можливі важкі умови існування для УГКЦ в СРСР, у «Головних правилах сучасного душпастирства» зазначає мінімальні приписи та повноваження щодо звершення Святих Таїнств для того, щоб регулювати літургійне життя Церкви у надзвичайних обставинах.

ВИСНОВКИ

У даній роботі було проаналізовано та представлено приписи Митрополита Йосифа Сліпого щодо уділення Святих Таїнств у надзвичайних обставинах, які є зазначені у практичній інструкції «Головні правила сучасного душпастирства». Автор документу укладає норми на основі морального богослов'я та канонічного права для того, щоб допомогти духовенству реалізувати головну мету душпастирства – «спасати душі».

У процесі дослідження було співставлено норми інструкції із прикладами підпільного душпастирства протягом 1946-1989 рр., оскільки вона була основним документом, який регулював літургійні питання катакомбної УГКЦ. Здійснення цього порівняння мало на меті показати не лише труднощі методів пасторальної чи літургійної праці підпільного духовенства, але й представити, що дотримання норм цієї інструкції допомагали підпільним священиками провадити душпастирство в надзвичайних обставинах.

Приписи «Головних правил» канонічно обумовлювали поведінку греко-католицького духовенства під час уділення Святих Таїнств поза звичними обставинами душпастирства. Згідно з інструкцією дозволялося не дотримуватися в цілості приписів та рубрик богослужінь для того, щоб священнослужитель не мав докорів сумління. Це сприяло більш ефективній душпастирській праці в умовах переслідування радянськими спецслужбами. З огляду на це, головним завданням цього дослідження було проаналізувати та висвітлити канонічні, літургійні та душпастирські настанови Митрополита Йосифа Сліпого, що успішно було виконано у цій роботі.

Для ефективного висвітлення даної теми, роботу було побудовано за тематичним принципом та поділено на три розділи. У першому розділі було розглянуто історичне тло та передумови виникнення «Головних правил», які були пов'язані з першою радянською окупацією території Галичини протягом 1939-1941 рр.. Також було висвітлено основні моменти політики

«войовничого атеїзму», яка мала за мету знищити традиційне релігійне життя та позбавити Церкву важливих соціальних важелів впливу на суспільство через релігійне виховання, фінансово-господарську діяльність, благодійність.

Митрополит Андрей Шептицький розуміючи, що греко-католики у Радянському Союзі є небажані, а їхнє майбутнє невтішне, вдається до впровадження певних заходів з метою збереження існування УГКЦ. Одним із яскравих прикладів таких заходів є призначення о. Йосифа Сліпого коад'ютором з правом наступництва на Галицькому митрополичому престолі в 1939 році. Папа Пій X надав погодження кандидатури, яке реалізувалося через о. Йосифа Кладочного, який нелегально перетнув радянсько-німецький кордон для здійснення цієї таємної місії. 22 грудня 1939 р., у приватній каплиці Митрополита Андрея Шептицького відбувалася хіротонія о. Йосифа Сліпого.

Ще одним прикладом переживання Митрополита Андрея за майбутнє Церкви є те, що починаючи з 1940 р. він запроваджує регулярне проведення у Львові архиєпархіальних соборів. На цих соборах в порядках денних, які попередньо готувала підготовча комісія, обговорювалися питання, які були пов'язані з новими викликами часу. Саме з огляду на антицерковну політику радянської влади, у цей період появляється практична інструкція «Головні правила сучасного душпастирства» (1941), автором якої був таємно хіротонізований єпископ Йосиф Сліпий. Вона мали на меті зберегти самоідентичність УГКЦ в умовах переслідування, а також підготувати греко-католицьке духовенство до душпастирства у надзвичайних обставинах.

Владика Йосиф Сліпий на XIV сесії собору (23 травня 1941 р.), у форматі доповіді вперше ознайомив 88 учасників зібрання з положеннями цього документу. З огляду на актуальність та важливість питань, які порушувалися у доповіді, було вирішено завершити їхній розгляд на наступній сесії собору, яка відбулася 6 червня 1941 р.. Автор пов'язав свій документ з «повноважностями», які були надані Апостольською Столицею у випадку неможливого контакту з єпископами або під час ув'язнення чи заслання священників. Саме тому, кожному

пресвітеру потрібно було з ними ознайомитися та пригадати собі важливість священнодійства навіть у випадку переслідування чи ув'язнення.

В хроніках історії УГКЦ в період від 1946 р. до 1989 р. ідентифікується із терміном «підпілля». У цей період греко-католицькому духовенству було заборонено публічно звершувати Божественну Літургію чи уділяти Святі Таїнства. За вияв звершень богослужінь карали адміністративними штрафами, виправними роботами, ув'язненням або навіть засланням. Священики змушені були провадити душпастирське служіння таємно (підпільно). З метою налагодження та регулювання підпільного душпастирства, катакомбна УГКЦ взяла за основу норми «Головних правил сучасного душпастирства».

Зважаючи на провадження греко-католицьким духовенством підпільного душпастирства, другий та третій розділи зосередженні на безпосередньому аналізі приписів Митрополита Йосифа Сліпого щодо звершення кожного Святого Таїнства в надзвичайних обставинах. Специфіка побудови цих розділів полягала в тому, що аналіз норм щодо деяких Святих Таїн було об'єднано внаслідок виробленої душпастирської практики уділення Таїнств, зокрема Хрещення і Миропомазання, Покаяння і Єлеопомазання.

У другому розділі, дослідження було зосереджено на аналізі рекомендацій та зауваг Йосифа Сліпого щодо Таїнства Священства та звершення Божественної Літургії. Таїнство Священства було символом виживання УГКЦ в умовах підпілля. Радянський режим намагався знищити існування греко-католицької ієрархії без якої не провадилася би душпастирська діяльність серед вірних. Незважаючи на надзвичайні обставини душпастирства, приписи інструкції передбачали заснування греко-католицьким священиком парафії на території нез'єдинених. Дозволялося залишати обряд, який практикувався в місцевостях, проте якщо він не суперечив вченню Католицької Церкви. Тому з огляду турботи про здоров'я підпільного духовенства та потребу духовної опіки над вірними, Митрополит Йосиф Сліпий передбачає послаблення щодо відмовляння часослову до 1,2 години або цілковите звільнені від нього.

Винятковими приписами інструкції є те, що передбачалася можливість прийняття в лоно катакомбної УГКЦ священнослужителів з РПЦ, що є надзвичайно цікавим моментом. Оскільки в цей період переважно греко-католицькі священники змушені були переходити під юрисдикцію православних єпископів, проте Йосиф Сліпий передбачав можливий перехід православних священнослужителів або вірних до УГКЦ.

Також у цьому розділі особливу увагу було присвячено аналізу звершення Пресвятої Євхаристії, тому що вона стала центром літургійного життя катакомбної Церкви. З огляду на надзвичайні обставини, дозволявся вільніший варіант уділення Святих Таїнств, проте деякі моменти були принциповими. Зокрема це відноситься до звершення Божественної Літургії. До прикладу, коли в неділі і свята підпільним священникам дозволялося звершувати Літургію кожної години без дотримання євхаристійного посту для того, щоб вірні мали можливість вислухати Службу Божу, то у випадку щодо матерії цього Таїнства були строгі приписи до виконання. Священнослужитель повинен був служити виключно на квашеному хлібі і на вині, яке він навіть у надзвичайних обставинах мав старатися здобути. Заборонено було використовувати інший вид вина або його замітника, окрім виноградного. Навіть, якщо приписи «Головних правил» дозволяли використовувати настояний плин з родзинок, то він повинен був мати запах, смак та забарвлення вина, а також відповідний вміст алкоголю від 5% до 20%. З огляду на важливість цього Таїнства та проблематику отримання важної матерії, було досліджено приписи щодо умов уділення, матерії та форми Таїнства Пресвятої Євхаристії згідно з приписами «Головних правил».

Дослідження особливостей уділення Святих Таїн у надзвичайних обставинах та їхній вплив на літургійне життя катакомбної УГКЦ було головним завданням третього розділу. У цьому розділі для виконання поставленої мети було проаналізовано норми «Головних правил» щодо звершення таких Святих Таїнств як: Хрещення і Миропомазання, Покаяння і Єлеопомазання,

Подружжя. Також було здійснено порівняння із прикладами підпільного душпастирства для розуміння їхньої актуальності в реаліях підпілля.

Незважаючи на здійснення підпільного душпастирства, УГКЦ намагалася дотримувалася духовної єдності. Яскравим прикладом цього є те, що єпископам дозволялося освячувати антимінси у дні, коли для цього є потреба, а не лише у Великий Четвер, або у випадку, коли священник повинен був у надзвичайних обставинах при можливості отримати миро від єпископа. Також з огляду на умови душпастирства під час катакомбного періоду, греко-католицькому духовенству надавалися повноваження розгрішати по всій території СРСР від усіх гріхів, окрім тих, які були зарезервовані за Апостольським Престолом. Однак, якщо не було можливість звернутися до відповідних церковних структур, то священник міг уділити розгрішення навіть від цих гріх під умовою, що при першій нагоді повідомить про це. Крім того, підпільному духовенству дозволялося сповідати православних, оскільки це могло бути доброю нагодою для заохочення з'єднатися з Католицькою Церквою. Також священнослужителі мали повноваження розгрішати подружжя від всіх розриваючих перешкод або навіть благословляти наречених у присутності одному свідка чи навіть взагалі без нього. Отже, норми, які зазначені у «Головних правилах» є надзвичайно важливою інформацією, оскільки представляють великий ряд повноважень, яких до цього греко-католицьке духовенство не могло виконувати.

Підсумовуючи вищесказане можна зазначити, що у цій праці вдалося дослідити не лише джерельно-документальну базу душпастирства у надзвичайних обставинах, а також представити факти пасторальної діяльності підпільного духовенства як вияв їхньої надії на воскресіння Церкви. Завдяки приписам Митрополита Йосифа Сліпого, катакомбній УГКЦ вдалося організувати та продовжити тяглість душпастирської праці під час радянських переслідувань. Приклади підпільної діяльності, які були представлені у даній роботі, підтверджують це твердження та показують важливість цього документу.

Висновки

Отже, сподіваємося, що дане дослідження буде цінною інформацією для майбутніх поколінь та буде сприяти кращому розумінню підпільного служіння.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Баб'як А. (упор.). *Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 рр.*. Львів 2000.
2. Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989)* // *Ковчег I* (1993), 123-160.
3. Говера І. (ред.). *Літургія підпільної Церкви*. Рим-Тернопіль 2014.
4. Говера І. *Літургійне життя священиків і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946 – 1989)*. Львів 2019.
5. Гринчишин М. (упор.). *Діяння і постанови Львівських архієпархіальних соборів 1940-1943 під проводом Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*. Вінніпег 1984.
6. Гуркіна С. *Головні правила сучасного душпастирства. Історичний коментар* // *Ковчег VII* (2015), 417-425.
7. Дацько І. (ред.). *Йосиф Сліпий. Спомини*. Львів-Рим 2014.
8. Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944)*. Львів 2015.
9. Сергійчук В. (ред.). *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. Т. 1*. Київ 2006.
10. Сергійчук В. (ред.). *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987*. Київ 2012.
11. Сергійчук В. *Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*. Київ 2001.
12. Сліпий Й. *Головні правила сучасного душпастирства*. Збараж 1941.
13. Шліха Н. *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.*. Харків 2011.

Церковні документи

1. II Ватиканський Собор. Догматична конституція про Святу Літургію *Sacrosanctum Concilium*. Львів 2014.
2. *Кодекс Канонів Східних Церков* проголошений Іваном Павлом II, Рим 1993.
3. Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм Католицької Церкви*. Жовква 2002.
4. *Требник*. Видав Верховний Архієпископ Української Греко-Католицької Церкви 2017.

Допоміжна література

1. Баран С. *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність*. Мюнхен 1947.
2. Бендас С. *П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАзі*. Ужгород 2008.
3. Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*. Львів 2005.
4. Бублик Т. та ін. (упор.). *До світла Воскресіння крізь терни катакомб*. Львів 2014.
5. Войналович В. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років*. Київ 2005.
6. Гайковський М. *Хресною дорогою. Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939 – 1941 та 1944-1946 роках. Збірник документів і матеріалів*. Львів 2006.
7. Гентош О. (упор.). *Листи з неволі*. Львів 1996.
8. Голіней П. – Струк Л. (упор.). *УГКЦ – переслідувана, та не подолана*. Делятин 2007.
9. Губич Л. – Гуркіна С. (упор.). *Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.* Львів 2016.
10. Дольницький І. *Типик Української Католицької Церкви*. Рим 1992.

11. Зінкевич О. (ред.). *Мартирологія українських церков. Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України Т. II*. Торонто 1985.
12. Іванов В. *Історія держави і права України*. Київ 2003.
13. Кравчук А. (ред.). *Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали. 1941–1944 рр.*. Київ 2003.
14. Крута Г (упор.). *І пізнаєте правду*. Львів 2004.
15. Купчик Л. *Без зерна неправди. Спомини отця-декана Володимира Лиска*. Львів 1999.
16. Ленцик В. *Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий*. Львів 2004.
17. Марцелюк П. *Залишився тим, ким був. Кир Йосиф Сліпий. Збірник документів*. Жовква 2018.
18. Марчук В. *Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.*. Івано-Франківськ. 2004.
19. Нищей Х. *З вірою у серці: від покликання до служіння*. Львів 2019.
20. Патрило І. *Нарис історії Галицької Провінції. Записки ЧСВВ*. Рим 1982.
21. Пащенко В. *Греко-католики в Україні*. Полтава 2002.
22. Прах Б. *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939-1989): знищення структур і доля духовенства // Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Т. 1. Біографічні нариси (1939-1989)*. Львів 2015, 7-74.
23. Приліп О. *Старець з Дори*. Львів 2010.
24. Пристай М. *Львівська греко-католицька духовна семінарія 1783-1945*. Львів 2003.
25. Сватко Я. (упор.). *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*. Львів 2012.
26. Сергійчук В. (ред.). *Митрополит А. Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)*. Київ 2005.

27. Стоцький Я. *Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944-1964 років*. Київ 2008.
28. Стоцький Я. *Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989)*. Тернопіль 2003.
29. Федорів Ю. *Історія Церкви в Україні*. Люблін 1991.
30. Франко П. *Репресоване духовенство УГКЦ*. Львів 2008.
31. Цьорох С. *Погляд на історію та виховну діяльність сестер василіанок*. Львів 1964.
32. Шептицький А. *Пастирські послання 1939 – 1944 рр.* Львів 2010.
33. Шподарунок Н. (упор.) *Підпільна семінарія УГКЦ*. Тернопіль 2010.
34. Яроцький П. (ред.). *Історія релігії в Україні. Католицизм. Т. 4*. Київ 2001.

Періодика

1. Бабенко Л. *Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади*. 07 листопада 2017 // *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис uamoderna.com* (15.06.2020).
2. Будз К. *Обрядова ідентичність підпільних греко-католиків (1946-1989 рр.)* // *Магістеріум* 41 (2010) 33-38.
3. Вежель Л. *Голгофта Йосифа Сліпого (за матеріалами газет та архівних документів)* // *Вісник ЛНУ* 27 (2005) (20.05.2020).
4. Вежель Л. *Ув'язнене пастирське слово* // *Вісник ЛНУ* 26 (20.05.2020).
5. Гавришко М. *Нелегітимні шлюби в підпіллі: історія «Тихої» та «Поліщука»*. 15 серпня 2016 // *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис uamoderna.com* (01.10.2020).
6. Генік Л. *Діяльність митрополита А. Шептицького в Галичині в період Другої світової війни* // *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 4 (2012) 129-136.
7. Глистюк Я. – Турій О. *Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України* // *Ковчег* III (2001) 360-376.

8. Концур-Карабінович Н. *Становище Української Греко-Католицької Церкви в 1940-х роках* // *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 7-8 (2017-2018) 293-299.
9. Мартинюк Т. *Сповідь за 50 карбованців* // *Патріархат* 6 (2013) 28-29.
10. Наконечний Д. *Спогади о. Володимира Маргітича про Патріарха Йосифа Сліпого: Людина, що заслуговувала особливої поваги. 9 березня 2012* // *Жива вода* 3 sde.org.ua (15.07.2020).
11. Поліщук Н. *Отець Євстахій Смаль. Історія «всюдисущого» отця. 05 липня 2016* // *Християнин і світ* 7 (2016) (25.09.2020).
12. Приліп О. *Згадуємо о. Василя Вороновського* // *Дорогою молитви* 9-10 (2010), 6-8.
13. Сердюк Н. *Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* 1 (20) 2003, 331-345.
14. Скакун Р. *«Сторож братові своєму»: агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939–1941 роках* // *Ковчег VIII* (2018), 72-189.
15. Стасюк І. *Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі (1946-1989)* // *Вісник національного університету «Львівська політехніка», Держава та армія* 784 (2014) 224-230.
16. Штука С. *Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність ГКЦ в Радянській Україні (1946 – 1963 рр.)* // *Наукові записки ТДПУ* 6 (2012) 336-344.

Інтернет джерела

1. Білас В. *Агентурна справа «Ходячие». НКВД проти УГКЦ. 15 квітня 2011* // *Історична правда* istpravda.com.ua (15.05.2020).
2. Говера І. *Літургійний досвід підпілля, як момент оживлення парафії 11 жовтня 2014* // *Собор Української Греко-Католицької Церкви* sobor-ugcc.org.ua (20.07.2020).

3. Гуркіна С. *Як виглядало навчання у підпільних семінаріях УГКЦ?* 10 січня 2012 // *CREDO credo.pro* (10.07.2020).
4. Калинець Л. *Під стягом свого патрона він ніс Боже Слово, підтримував іскру віри, надії та любові. Інтерв'ю з о. Михайлом Головацьким.* 19 листопада 2014 // *Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви news.ugcc.ua* (23.07.2020).
5. Коломиєць І. *Як виглядав шлюб у УГКЦ за часів підпілля?* 02 січня 2012 // *CREDO credo.pro* (28.09.2020).
6. *Ліквідація УГКЦ // Територія терору territoryterror.org.ua* (15.05.2020).
7. Поліковська Ю. *Шкільництво в Галичині під час радянської окупації 1939-1941 рр. // Територія терору territoryterror.org.ua* (15.04.2020).
8. Терещук Г. *В Україні та світі відзначають 120-річчя патріарха Йосифа Сліпого.* 17 лютого 2012 // *Радіо Свобода radiosvoboda.org* (12.08.2020).
9. Терещук Г. *Чому для російських і німецьких окупантів постать митрополита Шептицького була небезпечною?* 06 липня 2015 // *Радіо Свобода radiosvoboda.org* (15.05.2020).
10. Шейко О. *Редемптористи, або завжди вірні.* 31 жовтня 2016 // *Фотографії старого Львова photo-lviv.in.ua* (23.09.2020).